

ในที่นี้จะนำเสนอตัวอย่างชีวิตของกลุ่มคนที่ไม่ได้เผชิญหน้ากับสงครามคอมมิวนิสต์โดยตรง และได้พยายามปรับตัวเพื่อดิ้นรนต่อสู้ในด้านอื่น ๆ โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

1. กลุ่มลี้ภัยห้วยเม็งและลี้ภัยศรีดอนไชย
2. กลุ่มคนเมืองและคนจีนในตลาด
3. กลุ่มชาวมุ

กลุ่มลี้ภัยห้วยเม็งและลี้ภัยศรีดอนไชย ชาวลี้ภัยแห่งหมู่บ้านทั้งสองได้รับการบอกเล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันมาตั้งแต่ทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา ขณะที่ลี้ภัยศรีดอนไชยเล่าว่า ลี้ภัยห้วยเม็งเป็นกลุ่มที่แยกออกไปตั้งหมู่บ้าน ส่วนลี้ภัยห้วยเม็งก็มีคำบอกเล่าในทำนองที่ว่า ลี้ภัยศรีดอนไชยคือกลุ่มที่แยกออกไป โดยอพยพจากบ้านห้วยเม็งไปยังผังลาว และข้ามจากผังลาวมายังบ้านศรีดอนไชยในผังไทยอีกครั้ง อย่างไรก็ตามคำบอกเล่าของทั้งสองกลุ่มบ้านแสดงให้เห็นว่า ก่อนการปิดพรมแดนไทย-ลาวในปีพ.ศ. 2518 การอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนทั้งภายในผังไทยและข้ามพรมแดนรัฐชาติไทย-ลาว เพื่อแสวงหาที่ทำกินใหม่ หรือขยายหมู่บ้านเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติ

ในยุคสงครามฝรั่งเศส-ลาว สงครามเย็น ขณะที่หลายกลุ่มเพิ่งอพยพหลบภัยสงครามมาอยู่ผังเฉียงของ กลุ่มชาวลี้ภัยห้วยเม็งและลี้ภัยศรีดอนไชยอยู่ในช่วงของการบุกเบิกที่ดินทำกินของคนรุ่นที่สองและรุ่นที่สาม พ่อสีลา วัย 72 ปี เป็นชาวลี้ภัยห้วยเม็ง พ่อสีลาอาจนับได้ว่าเป็นชาวลี้ภัยรุ่นที่ 3 เนื่องจากเขาเป็นหลานปู่ของพ่อเผ่าใหม่ชัยวันนะ ซึ่งเป็นต้นตระกูลใหญ่ของลี้ภัยห้วยเม็ง

วิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวลี้ภัยคือ การทำนา ทอผ้า และปลูกพืชผักต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนต่างกลุ่มเป็นวิถีปกติของพวกเขา เช่น ชาวลี้ภัยห้วยเม็งจะทอผ้าไปขายให้แก่ชาวเข้านนดอยหลวง เทียวจากล้งจะซื้อฝ้าย พริกและผืนจากชาวเข่า โดยฝ้ายและพริกสำหรับนำมาทอผ้าในหมู่บ้าน ส่วนผืนจะนำไปขายให้แก่คนเมือง เป็นต้น นอกจากนี้หญิงชาวลี้ภัยยังนำพืชผักที่ปลูกได้

ย้อนหลังไปราว 50 ปี ภารกิจสำคัญของคนหนุ่มชาวลี้ภัยในเวลานั้นคือ การบุกเบิกที่นาบริเวณทุ่งสามหมอน ซึ่งอยู่ห่างจากเขตเมืองเชียงของราว 10 กิโลเมตร ทุ่งสามหมอนในอดีตเป็นทุ่งร้าง ไม่มีน้ำ มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด ความกว้างใหญ่ของพื้นที่เป็นไปตามชื่อสถานที่ ทุ่งสามหมอนจึงเป็นผืนดินที่กว้างขวาง การไปมาหาสู่แถบทุ่งสามหมอนต้องขี่ช้างไป และระหว่างที่อยู่บนหลังช้างสามารถเฝ้าหมอนได้ถึงสามลูก เฝ้าผ้าปกหมอนได้สามผืน ชาวลี้ภัยในเขตตำบลศรีดอนไชยและลี้ภัยห้วยเม็งเป็นกลุ่มคนสำคัญที่บุกเบิกพลิกทุ่งสามหมอนให้กลายเป็นทุ่งนาที่ใหญ่ที่สุดของเชียงของในเวลานี้

พ่อกำนันสีวงแห่งบ้านศรีดอนไชย เล่าว่าในราวปีพ.ศ. 2494 รุ่นพ่อของเขาเห็นทุ่งสามหมอนว่างเปล่าก็เลยมาบุกเบิก คนเมืองไม่สนใจทำนาบริเวณทุ่งสามหมอนเนื่องจากไม่มีน้ำ ขณะที่ชาวลี้ภัยคิดว่า รอน้ำโดยอาศัยเทวดา

ช่วงเวลาดังกล่าวคนเมืองส่วนใหญ่ทำนาบริเวณนาทุ่งหลวงและนาทุ่งทราย ซึ่งเจ้าของผืนนาเหล่านี้มักเป็นลูกหลานของตระกูลเจ้าเมืองเชียงของ การสะสมทุนของชาวลี้ภัยค่อยเป็นค่อยไป

ในกรณีของชาวลื้อห้วยเม็งในอดีต ชาวลื้อและคนเมืองที่คลุกคลีกับชาวลื้อห้วยเม็งต่างจำได้ดีว่า ลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของมีความสนิทสนมมักคุ้นกับชาวลื้อห้วยเม็งที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ และมีการร่วมลงทุนทำเตาต้มยาสูบกับลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของ นอกจากนี้หลักฐานที่แสดงฐานะทางเศรษฐกิจในอดีตคือ ช้าง อาจกล่าวได้ว่า ลื้อตระกูลใหญ่เช่นตระกูลของพ่อเผ่าใหม่ชัยวันจะเป็นเจ้าของช้างหลายเชือก และนำช้างไปชักลากไม้ที่โรงเลื่อยในฝั่งห้วยทรายของลาว ย้อนหลังไปราว 50 -60 ปีนับได้ว่าชาวลื้อห้วยเม็งเป็นเพียงคนกลุ่มเดียวในเชียงของที่มีช้าง

การสะสมทุนทางเศรษฐกิจของลื้ออย่างค่อยเป็นค่อยไปมาจากความขยัน อดออมซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของชาวลื้อในสายตาของคนต่างกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรอาวโง่แห่งเชียงของซึ่งเคยคลุกคลีกับชาวลื้อต่างยืนยันเป็นเสียงเดียวกันถึงความหมั่นเพียรของพวกเขา จุดเปลี่ยนที่สำคัญอันนำมาสู่การสะสมทุนทางเศรษฐกิจคือการหันมาทำสวนส้มในราวทศวรรษ 2510 โดยได้พันธุ์ส้มมาจากเมืองน่าน ชาวลื้อได้พลิกที่นาผืนเล็กมาทำสวนส้ม จากนั้นจึงนำผลกำไรจากสวนส้มมาซื้อที่นา ในปัจจุบันที่นาบริเวณทุ่งหลวงและทุ่งทรายราวร้อยละ 80 เป็นของชาวลื้อห้วยเม็ง ขณะที่ที่นาบริเวณทุ่งสามหมอนส่วนใหญ่เป็นของชาวลื้อบ้านศรีดอนไชย

หากการทำสวนส้มเป็นแหล่งสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับชาวลื้อห้วยเม็งอันนำมาซึ่งการซื้อที่นาทุ่งหลวงและทุ่งทราย สำหรับชาวลื้อแถบตำบลศรีดอนไชย การบุกเบิกที่นาทุ่งสามหมอนโดยการให้เครื่องจักรหรือควายเหล็กเป็นเงื่อนไขสำคัญในการบุกเบิกที่ดินและขยายกำลังการผลิต “รถไถเดินตาม” เป็นเทคโนโลยีใหม่ในปลายทศวรรษ 2500 โดยชาวจีนกวางตั้งจากเชียงใหม่ซึ่งมาแต่งงานกับลูกสาวชาวเมืองเชียงของ เขาเป็นผู้บุกเบิกเทคโนโลยีทางการเกษตรที่สำคัญที่สุดคนหนึ่งของเชียงของ ชาวลื้อที่ทำนาในแถบทุ่งสามหมอนต่างรู้จักพ่อค้าคนนี้เป็นอย่างดี

“ตอนนั้นผมซื้อรถไถมาจอดไว้เฉย ๆ 3 ปี ไม่มีใครกล้าซื้อ ราคารถไถประมาณหมื่นกว่าบาท แต่พอชาวบ้านรู้ว่าทำให้ได้ผลผลิตเยอะ ก็เลยเริ่มซื้อรถไถไปใช้กันมากขึ้น” พ่อค้าชาวจีนกวางตั้งบอกเล่าจุดเริ่มต้นของการขยายที่นาของชาวลื้อแถบทุ่งสามหมอน

แม้จะไม่มีหลักฐานในแง่ของสถิติตัวเลขในการครอบครองผืนนาในแถบเชียงของอย่างเป็นทางการ แต่ชาวเชียงของส่วนใหญ่ต่างรู้ว่า ผืนนาส่วนใหญ่เป็นกรรมสิทธิ์ของชาวลื้อแม้ว่าในปัจจุบันพวกเขาหันไปทุ่มเทเวลาให้กับสวนผลไม้เป็นส่วนใหญ่ก็ตาม

เหตุใดคนลื้อแถบศรีดอนไชยจึงอดทนและหมั่นเพียรในการบุกเบิกผืนดินที่ทุ่งสามหมอนจนกลายเป็นผืนนาที่ใหญ่ที่สุดของเชียงของในเวลาอันสั้น และเหตุใดลื้อห้วยเม็งจึงได้ทยอยซื้อที่นาจากคนเมืองบริเวณผืนนาในแถบทุ่งหลวงและทุ่งทราย พ่อสีลา ชาวลื้อแห่งห้วยเม็งให้คำตอบในเรื่องนี้ว่า

“คนแต่ก่อนต้องเอาหลักฐานไว้ก่อน หลักฐานคือความมั่นคง ถ้ามีแต่บ้าน ไม่มีที่ไร่ ที่นา ต้องไปเช่าเขาทำ หรือไปซื้อข้าวกิน ก็แปลว่าไม่มีหลักฐาน อย่างตัวผม ได้ที่นาของตระกูลเจ้าหลวงสองแห่งแถวนาทุ่งหลวงและทุ่งทราย”

ที่นาของพ่อสีลาแต่เดิมนั้นเคยเป็นของ ลูกหลานเจ้าเมืองเชียงของ ในอดีตลูกหลานเจ้าเมืองผู้นี้ได้มากู้ยืมเงินของพ่อใหม่ชัยวันนะ ซึ่งเป็นปู่ของของพ่อสีลา เมื่อไม่มีเงินมาคืนจึงได้คืนเงินกู้ด้วยที่นา พ่อใหม่ชัยวันนะจึงสอบถามลูกหลานว่า คนใดอยากได้ที่นาก็ให้นำเงินมาซื้อต่อจากพ่อใหม่ชัยวันนะอีกต่อหนึ่ง ในกรณีของพ่อสีลาจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งในการเข้าถึงที่นาของชาวลื้อแถบเชียงของ

กลุ่มคนเมืองและคนจีนในตลาด แน่นอนว่า กลุ่มคนเหล่านี้ย่อมมีหลากหลายฐานะแตกต่างกันไป ในที่นี้จึงเลือกนำเสนอภาพบางส่วนของคนเมืองและคนจีนในตลาดซึ่งเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยน

อาจกล่าวได้ว่า คนเมืองในตลาดศูนย์กลางของเชียงของ แบ่งออกเป็นอย่างน้อยสามกลุ่ม ได้แก่กลุ่มคนที่เป็นลูกหลานตระกูลเจ้าเมืองเชียงของซึ่งแยกเป็นตระกูลใหญ่ ๆ ราว 4-5 ตระกูล คนกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งทำกิจการเตาต้มยาสูบ เช่น เตาต้มแถบบ้านเมืองกาญจน์ แจมป่อง เป็นต้น ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งรับราชการ ส่วนชาวเมืองอีกกลุ่มหนึ่งเป็นชาวบ้านที่ทำไร่ ทำสวน ทำนา และค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยตลาดที่สำคัญในการแลกเปลี่ยนสินค้าในช่วงปลายทศวรรษ 2480 – ปลายทศวรรษ 2510 ได้แก่ ตลาดแถบเชียงของและตลาดในฝั่งห้วยทราย

ในบรรดากลุ่มคนค้าขายไม่ได้มีเฉพาะชาวจีนในตลาดเท่านั้น ผู้หญิงคนเมืองยังมีส่วนอย่างสำคัญบนพื้นที่ทางการค้าในฝั่งเชียงของและการค้าข้ามไปยังฝั่งห้วยทราย ซึ่งในประเด็นนี้จะนำเสนอในบทที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงและการค้า

กลุ่มชาติพันธุ์กับความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ

การเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาวไปสู่ระบอบสังคมนิยมในปีพ.ศ.2518 เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ภายในและระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น จุดเปลี่ยนทางการเมืองช่วงเวลาดังกล่าวนำมาซึ่งการสร้างเครือข่ายใหม่ ๆ และการแบ่งแยกความแตกต่างภายในกลุ่มชาติพันธุ์อันเนื่องมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

ในช่วงก่อนเปิดพรมแดนไทย-ลาวปีพ.ศ.2518 ความแตกต่างในแง่ของ“ความเจริญ” และ “ความทันสมัย” ระหว่างเมืองเชียงของและห้วยทราย ไม่ได้มีความแตกต่างอย่างเด่นชัด กล่าวคือผู้คนสองฝั่งโขงมีลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ก่อนที่จะมีการสร้างโรงพยาบาลประจำอำเภอเชียงของ ชาวเมืองเชียงของส่วนใหญ่ยังเดินทางข้ามฝั่งโขงไปใช้บริการสาธารณสุขที่โรงพยาบาลห้วยทราย เนื่องจากมีเครื่องมือเครื่องมือทันสมัยเนื่องจากได้รับการ

สนับสนุนจากฝรั่งเศสและอเมริกา การแข่งกีฬาระหว่างโรงเรียน ตลอดจนประเพณีการแข่งขันเรือระหว่างสองเมืองเป็นความสัมพันธ์ปกติ

แม่ยอดหล้า หญิงคนเมืองแห่งบ้านสบสม วัย 70 ปี บอกว่า เมื่อครั้งวัยเด็กเรียนหนังสืออยู่ชั้นประถมปีที่สี่ ยังจำได้ว่า ครูออกข้อสอบถามว่าเมืองเชียงของติดกับประเทศอะไร นั้นย่อมหมายความว่า การรับรู้เรื่องเขตแดนระหว่างประเทศที่ถูกขีดขึ้นในช่วงพ.ศ. 2436 สมัยที่ฝรั่งเศสมาปกครองลาวนั้น แต่ในระดับวิถีชีวิตประจำวัน ความหมายของพรมแดนรัฐชาติหรือเส้นเขตแดนมีความยืดหยุ่น ยกตัวอย่างเช่น การทำมาหากิน ชาวบ้านสองฟากฝั่งไปทำสวนยาสูบ หรือการเดินทางมาซื้อข้าวสารเพื่อนำไปทำเส้นเผือกของชาวเมืองห้วยทรายและเชียงของนับเป็นวิถีชีวิตปกติไม่เฉพาะเพียงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนสองฟากฝั่งน้ำโขงเท่านั้น แต่ยังเลยไกลไปถึงเมืองสิงและหลวงพระบาง

อัตลักษณ์ของความเป็นชายแดนและพรมแดนของรัฐชาติถูกควบคุมอย่างเข้มงวดในช่วงสถานการณ์ แม้ว่าในช่วงปีพ.ศ. 2518 – 2532 เป็นในช่วงปิดพรมแดนไทย-ลาว แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ผู้คนสองฟากฝั่งไม่ได้ติดต่อสัมพันธ์ เพียงแต่การติดต่อระหว่างกันเป็นไปอย่างยากลำบากมากขึ้น

ในช่วงก่อนที่ลาวจะเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบคอมมิวนิสต์ แถบเมืองห้วยทรายมีผู้คนหลากหลายกลุ่มอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น มีคนจากฝั่งไทยและชาวจีนไหหลำตั้งโรงเลื่อยหลายแห่ง กลุ่มคนค้าขายตลอดจนชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้หนีจากฝั่งลาวมาอยู่ในฝั่งไทย และส่วนหนึ่งอพยพไปอยู่ประเทศที่สาม เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส แคนาดา เป็นต้น ผู้คนกลุ่มที่ยังอยู่ในฝั่งห้วยทรายได้ถูกรัฐบาลลาวนำไป “สัมมนา” ในจังหวัดอื่น ๆ ของลาว ในช่วงสถานการณ์การเมืองกำลังคุกรุ่น ห้วยทรายจึงมีผู้คนอาศัยน้อยลงเป็นจำนวนมาก ยกตัวอย่างเช่น หมู่บ้านแห่งหนึ่งในฝั่งลาวซึ่งอยู่ห่างจากเขตเทศบาลเมืองห้วยทรายราว 30 กิโลเมตร หมู่บ้านแห่งนี้มีหมู่บ้านชาวลื้อจำนวนนับพันคนในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2518 ปัจจุบันหมู่บ้านแห่งนี้มีบ้านเรือนชาวลื้อเหลือเพียงหนึ่งในสามเท่านั้น ขณะที่ในแถบห้วยทรายมีการตั้งบ้านเรือนมากขึ้นและกำลังได้รับการพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น การซื้อไฟฟ้าจากฝั่งไทยในช่วงสิบปีที่ผ่านมา และการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมต่อกับเมืองอื่น ๆ เมืองห้วยทรายในปัจจุบันจึงกลับมาคึกคักอีกครั้ง

แต่กระนั้นก็ตาม การปิดพรมแดนไทย-ลาวในช่วงเวลาหนึ่ง ในฝั่งไทยได้พัฒนาทางเศรษฐกิจไปมาก บ้านเมืองตลอดจนผู้คนที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในฝั่งไทยจึงกลายเป็นกลุ่มคนที่มี “ความทันสมัย” และ “เจริญ” มากกว่าฝั่งลาว ทำให้เกิดความแตกต่างในแง่วิถีชีวิต ความเป็นอยู่และการบริโภค

ความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติมีทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องกับเครือข่ายเดิมก่อนการปิดพรมแดนไทย-ลาว และความสัมพันธ์ภายใต้เครือข่ายใหม่อันเนื่องมาจากความเจริญและความทันสมัยกว่าในทางเศรษฐกิจและการบริโภคนิยม ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนข้ามพรมแดนรัฐชาติปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในสองพื้นที่ด้วยกัน ได้แก่ พื้นที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและพื้นที่ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน

พื้นที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

การนิยามเขตแดนรัฐชาติหรือเส้นกั้นพรมแดนเป็นวิธีการหนึ่งในการให้ความหมายต่อพื้นที่ในสายตาของรัฐชาติ และแน่นอนว่า เป็นการให้ความหมายที่ทรงพลังและสามารถแสดงพลังให้เห็นถึงการให้ความหมายนั้นได้อย่างเป็นรูปธรรม ชาวบ้านแถบหมู่บ้านริมน้ำโขงต่างรู้ดีว่า การเดินทางไปยังฝั่งลาวอย่างถูกต้องตามกฎหมายคือ การเดินทางจากหมู่บ้านของตนไปยังด่านตรวจคนเข้าเมืองที่บริเวณท่าเรือบักเพื่อทำใบผ่านแดนไปยังดินแดนฝั่งตรงข้าม หน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ในการควบคุมการเดินทางของผู้คนคือด่านตรวจคนเข้าเมือง การควบคุมการเดินทางข้ามพรมแดนเป็นไปเพื่อรักษาและตอกย้ำความมีอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐชาติหรืออีกนัยหนึ่งคือการรักษาความมั่นคงของชาติ ดังนั้นการเดินทางเข้าออกนอกประเทศจึงต้องมีหนังสือเดินทาง มีขั้นตอนการขอวีซ่า หรือการทำใบผ่านแดนเพื่อผ่านขั้นตอนของด่านตรวจคนเข้าเมืองจากรัฐชาติหนึ่งไปยังอีกรัฐชาติหนึ่ง การที่บุคคลหนึ่ง ๆ ถือครองหนังสือเดินทางหรือการมีบัตรประจำตัวประชาชนเพื่อไปประกอบการทำหนังสือผ่านแดนจึงเป็นหนึ่งในกระบวนการที่อยู่ภายใต้การยอมรับในอำนาจของรัฐที่ไม่เพียงแสดงถึงการเข้าสู่การยอมรับการควบคุมการเดินทางเพื่อความมั่นคงของชาติเท่านั้น แต่การเข้าสู่กระบวนการควบคุมนั้นยังเป็นการสร้างความมั่นคงทางจิตใจให้แก่ผู้เดินทางซึ่งเป็นพลเมืองของรัฐนั้น ๆ อีกด้วย

แต่สำหรับชาวบ้านที่อยู่บริเวณพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวในแถบอำเภอเชียงของ การเดินทางข้ามแดนในแบบที่เรียกว่า "ผิดกฎหมาย" ในสายตาของรัฐเกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน และหลายครั้งไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะไทยและลาวเท่านั้น แต่เลยไปยังจีนด้วย ปฏิบัติการของการเดินทางข้ามพรมแดนที่ทำลายอำนาจรัฐจึงเป็นเหตุการณ์ปกติสำหรับชาวบ้านบางกลุ่ม เหตุผลประการสำคัญที่พวกเขากล้าทำลายอำนาจรัฐทั้งสอง เนื่องจากอำนาจรัฐไม่ได้เป็นขอบเขตเดียวที่ปรากฏอยู่บนพื้นที่ที่ถูกเรียกว่าเป็นชายแดน พวกเขามีการนิยามความมั่นคงที่สั่นไหวมากกว่าการนิยามของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

ข้ามพรมแดนเล่นไม่เห็นเป็นไร : พ่อบุญและแม่แก้ว

พ่อบุญและแม่แก้วต่างเป็นชาวลื้อที่อาศัยกันคนละหมู่บ้าน ทั้งคู่ไม่รู้จักกันมีอายุห่างกันราว 10 ปี พ่อบุญอายุประมาณ 60 ปี ขณะที่แม่แก้วแก่กว่า ความเหมือนของทั้งคู่คือ ต่างเป็นชาวลื้อที่เกิดในเขตสิบสองปันนา พ่อบุญเกิดที่เมืองแวน แม่แก้วเกิดที่เมืองฮัม ปัจจุบันคนทั้งสองต่างถือหนังสือแสดงสิทธิในการอาศัยอยู่บนรัฐชาติไทย ได้แก่ บัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูง บัตรของแม่แก้วเป็นบัตรเขียวขอบแดง ส่วนบัตรของพ่อบุญเป็นบัตรสีฟ้า ความเหมือนในสถานะของบัตรทั้งสองสีคือ ห้ามบุคคลที่มีชื่อในบัตรเคลื่อนย้ายออกนอกเขตพื้นที่ที่ออกบัตร ในทางปฏิบัติหากผู้ถือบัตรต้องการออกไปนอกพื้นที่อำเภอเชียงของให้ไปทำหนังสือแจ้งที่อำเภอและมีระยะเวลาจำกัดในการเดินทางออกนอกพื้นที่ ทั้งคู่ต่างเดินทางไปยังเขตลาวและจีนเพื่อเยี่ยมเยียนบ้านเกิดโดยใช้เส้นทางและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติคนละชุดกับการนิยามความหมายของรัฐ

พ่อบุญกลับไปบ้านเกิดที่เมืองแวนในเขตประเทศจีนทั้งหมด 6 ครั้ง ครั้งสุดท้ายเดินทางไปในปีพ.ศ. 2544 โดยไม่ได้ใช้หนังสือเดินทางใด ๆ เส้นทางที่พ่อบุญใช้เดินทางคือ การข้ามจากเชียงของไปพักกับญาติพี่น้องที่ฝั่งห้วยทรายหนึ่งคืน จากนั้นจึงนั่งรถไปยังเมืองสิงและนอนค้างอีกหนึ่งคืน จากนั้นจึงเดินทางต่อไปยังเมืองแวน พ่อบุญใช้เส้นทางห้วยทราย-เมืองสิง-เมืองแวน เพื่อกลับไปเยี่ยมแม่ชาวลื้อ

“พ่อไม่มีหนังสือเดินทางอะไร ไปถึงก็เพียงแค่ ‘ปากลื้อ’ เท่านั้น ที่ด่านจีนจะมีเจ้าหน้าที่ถามว่าอยู่ที่ไหน ก็วางเงินมัดจำเป็นเงินหยวนก่อน เมื่อเจ้าหน้าที่ถามว่ามาจากไหนก็บอกว่าแขวงบ่อแก้ว”

การปากลื้อของพ่อบุญและความคุ้นเคยกับเส้นทางตลอดจนเครือญาติในแถบลาวและจีนเป็นสิ่งที่อยู่ในหัวของพ่อบุญโดยไม่มีเขตแดนของภูมิลำเนาขวางกั้นแต่อย่างใด ในปีพ.ศ. 2547 พ่อบุญยังคิดอยากกลับไปเยี่ยมแม่ที่อายุเกือบร้อยปีอีกครั้ง แต่การเดินทางในพ.ศ. นี้ไม่ได้ง่ายดังแต่ก่อน พ่อบุญบอกว่า เมื่อสองปีที่ผ่านมามีคนในฝั่งลาวเริ่มใช้บัตรประชาชนลาวทำให้ต้องนำบัตรมาแสดง การเดินทางจากเชียงของ ไปลาวและจีนจึงยากขึ้น กระนั้นพ่อบุญก็ยังเชื่อว่าตนเองสามารถเดินทางไปได้ หลังฤดูเก็บเกี่ยวส้มในปีพ.ศ. 2547 พ่อบุญตั้งใจเก็บเงินไว้หนึ่งหมื่นบาทและคิดฝันอยากเดินทางกลับบ้านเกิด ขณะที่ลูก ๆ ของเขาต่างไม่อยากให้เขากลับไปเพราะกลัวโดนจับตัว

“ไม่อยากให้พ่อไป เพราะไม่มีบัตรเดียวโดนจับ แต่พ่อก็ไม่เชื่อยังอยากไปอีก เคยมีคนโดนจับที่ลาวเขาปรับแพงมากตั้ง 25,000 บาท”

ลูกสาวของพ่อบุญซึ่งถือบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงเช่นกันแสดงความรู้สึกเป็นห่วงการเดินทางกลับบ้านเกิดของผู้เป็นพ่อ

ส่วนแม่แก้ว ในวัยกว่า 70 ปีร่างกายยังแข็งแรง นางเกิดที่เมืองฮัม และอพยพหนีสงครามคอมมิวนิสต์โดยใช้เส้นทางเชียงตุง เข้ามายังแม่สาย และมาอยู่ชุมชนลื้อในแถบเชียงของตั้งแต่ อายุ 30 ปี นางแต่งงานกับชาวจีนยูนนาน และเคยอาศัยอยู่ในชุมชนจีนย่านหัวเวียง แต่แล้วก็ หวนกลับมาอยู่ในชุมชนลื้ออีกครั้ง ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 นางข้ามฝั่งไปค้าขายที่หมู่บ้านแห่ง หนึ่งในแขวงบ่อแก้ว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเชียงของ เวลานั้นยังมีคนจากฝั่งไทยข้ามไปทำโรงเลื่อยที่ฝั่ง ลาว นางจึงไปเปิดร้านขายของอยู่ใกล้กับโรงเลื่อยดังกล่าว จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ปิดพรมแดน ไทย-ลาว นางจึงกลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนลื้ออีกครั้ง ปัจจุบันลูกสาวของแม่แก้วเปิดร้านขาย ของชำในหมู่บ้านที่ฝั่งลาว และน้องสาวของแม่แก้วก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นั่นเช่นกัน บ้านในฝั่งลาวจึง เปรียบเสมือนบ้านหลังที่สองของแม่แก้ว นางลงเรือข้ามไปหมู่บ้านในฝั่งลาวเป็นประจำจนดูราวกับ ว่าไม่มีแม่น้ำโขงไม่ได้เป็นเส้นกั้นพรมแดนรัฐชาติแต่อย่างใด

ในช่วงก่อนวันเข้าพรรษา หญิงชราชาวลื้อ ผู้มีร่างกายสูงใหญ่ ผมดัดหยิกทันสมัยแบบ หญิงชราชาวจีนย่านเยาวราชกลางกรุงเทพฯ สวมสร้อยคอและตุ้มหูทอง วันนั้นนางนุ่งผ้าวันสี น้ำตาลและเสื้อผ้าลูกไม้สีครีม หิ้วตะกร้าสานอย่างดี ข้างในใส่หมากพลู เดินไปที่ท่าน้ำประจำ หมู่บ้านเพื่อข้ามไปยังฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เรือติดเครื่องยนต์ใช้เวลาราว 3 นาทีก็พานางมาขึ้นอีก ฝั่งของแม่น้ำ ท่าเทียบเรือเป็นเพียงลุ่มทุมพุ่มไม้ที่บดบังบ้านเรือนหลายสิบหลังคาที่อยู่ลึกเข้าไป จากท่าเรือเพียงไม่กี่เมตรเท่านั้น

หญิงชราชาวลื้อกล่าวทักทายผู้คนที่นั่งอยู่ตามบ้านเรือน ซึ่งมีทั้งกระท่อมไม้ไผ่ บ้านตึก สองชั้นและบ้านไม้ที่เรียงรายอยู่ สายวันนั้นเป็นวันก่อนเข้าพรรษา ผู้คนกำลังตระเตรียมไปอาบน้ำ พระเจ้า แม่แก้วถูกใคร ๆ ที่หมู่บ้านในฝั่งเชียงของพูดถึงว่า “แม่แก้วเขาเป็นคนสองวัด” นางทำบุญ ทั้งที่วัดในหมู่บ้านฝั่งห้วยทรายและวัดในหมู่บ้านฝั่งเชียงของเป็นนิสัย

ในระดับปรากฏการณ์ การนั่งเรือข้ามฟากไปยังหมู่บ้านทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเป็นการ กระทำที่ผิดพระราชบัญญัติตรวจคนเข้าเมืองอย่างไม่ต้องสงสัย และการข้ามพรมแดนไปมา ระหว่างสองรัฐจนถือเป็นกิจวัตรประจำวันไม่ได้หมายความว่า อำนาจอรัฐไม่มีความหมาย แต่ พรมแดนที่ซ้อนทับอยู่คือพรมแดนของความเป็นเครือญาติ แม่แก้วให้เหตุผลแก่ตนเองว่า นางข้าม ฟากไปเยี่ยมลูกสาว ระหว่างการไปเยี่ยมลูกสาว หญิงชราได้ประกอบกิจทางศาสนา คือ การ อาบน้ำพระเจ้า ไม่เพียงเท่านั้นในเที่ยวขากลับนางยังนำยอดจำนวนแรงงานที่ชาวบ้านในหมู่บ้าน ลื้อฝั่งเชียงของแจ้งความต้องการด้วย และจำนวนแรงงานเหล่านี้จะถูกส่งต่อไปยังลูกสาวซึ่งทำ หน้าที่จัดหาแรงงานมายังฝั่งเชียงของ

ราวปีพ.ศ.2543 แม่แก้วเคยเดินทางกลับไปยังบ้านเกิดที่เมืองฮัมในสิบสองปันนาเพื่อ เยี่ยมเยียนน้องสาว การเดินทางข้ามพรมแดนอาจถือเป็นการเคลื่อนไหวปกติของผู้คนหากมี หนังสือเดินทาง แต่สำหรับแม่แก้ว นางมีเพียงบัตรประจำตัวบุคคลบนพื้นที่สูงที่ระบุว่าเป็นคน

คือ การถือบัตรประเภทนี้เป็นบัตรที่ควบคุมการเดินทางที่ออกโดยอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และห้ามเดินทางออกนอกพื้นที่โดยไม่ได้รับอนุญาต แต่นางไม่เคยขออนุญาตทางการไทยแต่อย่างใด ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า นางไม่เกรงกลัวต่ออำนาจรัฐที่พร้อมจับกุมตัวได้ตลอดเวลา สิ่งที่นางให้ตอรองกับอำนาจรัฐที่มีอำนาจเหนือร่างกายและจิตใจของนางเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จำต้องไม่ได้ แต่มีความหมายต่อจิตใจ นั่นคือการอธิษฐานต่อครุบาบุญชุ่ม ทุกครั้งก่อนออกเดินทาง แม่แก้วจะนำลูกปะคำที่บูชามาจากครุบาบุญชุ่มมาแช่ในน้ำส้มป่อยและพกติดตัวพร้อมอธิษฐานว่า “ขอให้โจรผู้ร้ายไม่มาปาดคอ ขอให้เจ้านายอยู่ห่าง ๆ”

ไม่เฉพาะเพียงแต่ชาวลื้อเท่านั้น ชาวขมุในหลายหมู่บ้านได้เดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดในฝั่งลาวด้วยวิธีการนอกเหนือจากกฎเกณฑ์การควบคุมการเดินทางที่รัฐชาติเป็นผู้กำหนด ยกตัวอย่างเช่น ชาวขมุผู้มีญาติพี่น้องเป็นผู้ใหญ่บ้าน ณ หมู่บ้านในฝั่งลาว การเดินทางในลาวก็จะให้ญาติพี่น้องเขียนรับรองว่าเป็นชาวขมุในหมู่บ้านฝั่งลาว เป็นต้น

การเดินทางข้ามพรมแดนของพ่อบุญและแม่แก้วเป็นเพียงตัวอย่างชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้คนหลากหลายกลุ่มที่ชายแดน ซึ่งผู้คนจำนวนหนึ่งยังอ้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ในแบบเดิมและใช้ความสัมพันธ์ต่าง ๆ เหล่านี้ในการเดินทางไปมาหาสู่เพื่อแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือในด้านอื่น ๆ เช่น การจ้างงาน การค้าขาย ซึ่งจะนำเสนอในช่วงถัดไป

นับตั้งแต่ต้นเดือนธันวาคม ปีพ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ผู้ถือหนังสือเดินทางจากประเทศไทย ไม่ต้องขอวีซ่าในการเข้าประเทศลาวตามข้อตกลงของประเทศในกลุ่มอาเซียน แต่กระนั้นข้อตกลงใหม่ดังกล่าวมีผลต่อชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในแถบชายแดนเชียงของไม่มากนัก เนื่องจากชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับญาติพี่น้องสองฝั่งโขงส่วนหนึ่งไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่า โอกาสในการทำหนังสือเดินทางก็ไม่มีด้วย

อย่างไรก็ตาม การเดินทางโดยมีหนังสือเดินทางเป็นสัญลักษณ์ในการระบุความเป็นตัวตนของบุคคลหนึ่ง ๆ แม้จะเข้าประเทศลาวโดยไม่ต้องขอวีซ่าแต่การเดินทางในลักษณะเช่นนี้เป็นวิธีคิดคนละชุดกับการเดินทางของพ่อบุญและแม่แก้วที่ไม่ได้ขอวีซ่าเช่นกัน เนื่องจากตัวอย่างการเดินทางข้ามพรมแดนของคนทั้งสองเป็นการเดินทางที่เกิดขึ้นโดยมองการจัดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและรัฐแตกต่างกันกับการเดินทางโดยใช้หนังสือเดินทาง ขณะที่กฎเกณฑ์ของรัฐคือกฎหมายในการควบคุมการเดินทางผ่านบทบาทของด่านตรวจคนเข้าเมืองภายใต้พรมแดนรัฐชาติ แต่สำหรับชาวบ้านมีกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมและมีพรมแดนทางสังคมคือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติซ้อนทับกับพรมแดนในความหมายของรัฐชาติด้วย

พื้นที่ความสัมพันธ์ด้านแรงงาน

ดังที่ได้เกริ่นไปบ้างแล้วว่า นับตั้งแต่การเปิดพรมแดนไทย-ลาว ช่วงปีพ.ศ. 2532 การพัฒนาเศรษฐกิจในฝั่งเชียงของเติบโตกว่าห้วยทรายในฝั่งลาวเป็นอันมาก ผู้คนในฝั่งลาวก็ต้องการเข้ามาหารายได้ ขณะที่ในฝั่งไทยเองก็มีความต้องการแรงงานราคาถูก ความสัมพันธ์ด้านแรงงานจึงกลายเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ที่สำคัญระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ข้ามพรมแดนรัฐชาติ การข้ามมาเป็นแรงงานมีทั้งที่อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์ในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน หรือความสัมพันธ์ในฐานะลูกจ้างนายจ้างที่มีอุปสงค์และอุปทานตรงกัน

ในสายตาของคนภายนอกโดยเฉพาะสายตาของหน่วยงานรัฐนิยามคนกลุ่มนี้ในแง่ลบที่แตกต่างออกไป เช่น เป็นแรงงานที่ผิดกฎหมาย นับตั้งแต่เข้าเมืองโดยผิดกฎหมายคนเข้าเมืองและอาจเลยไปถึงผิดพระราชบัญญัติการค้ามนุษย์ เนื่องจากในแถบอำเภอเชียงของมีจุดผ่านแดนถาวรไทย-ลาว จำนวนหนึ่งจุด นอกจากนี้ยังมีจุดผ่อนปรนที่บ้านแจมป่อง อีกหนึ่งจุด ทั้งนี้ยังไม่นับรวมถึงช่องทางอื่น ๆ ที่ด้านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของได้รวบรวมไว้อีกจำนวน 10 จุดด้วยกัน ได้แก่ บ้านหาดบ้าย บ้านดอนทึบ บ้านผาอุบ บ้านเมืองกาญจน์ บ้านแก่งไก่อ บ้านห้วยเม็ง บ้านดอนมหาวัน บ้านใจไก่ บ้านปากอิงเหนือ และบ้านปากอิงใต้ (ไพร, 2547) ช่องทาง 10 แห่งเหล่านี้ สรรวัตรด้านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของเรียกว่าเป็น “ช่องทางธรรมชาติ” และเป็นช่องทางที่เข้าออกอย่างผิดกฎหมาย

สำหรับในสายตาของชาวบ้านไม่ได้ให้ความหมายเช่นเดียวกับการให้ความหมายดังที่รัฐอ้างถึง แต่มีการจำแนกแยกย่อยมากกว่านั้นโดยเฉพาะการแบ่งแยกตามชาติพันธุ์ จากข้อมูลภาคสนามพบว่า แรงงานที่มาทำงานในฝั่งไทย ประกอบด้วย ชาวลื้อ ชาวขมุ และคนลาว แรงงานเหล่านี้มีอย่างน้อย 3 รูปแบบดังนี้

1. กลุ่มคนต่าง ๆ ซึ่งอาศัยการข้ามพรมแดนในแถบเชียงของโดยเฉพาะหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันแต่เมื่อเดินทางข้ามฝั่งมาแล้วได้ไปเป็นแรงงานในที่อื่น ๆ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น

2. กลุ่มคนที่ข้ามมาทำงานตามโรงงาน บ้านเรือน ร้านอาหาร ร้านค้าในฝั่งเชียงของ โดยมาอยู่เป็นประจำ เช่น ในแถบเชียงของมีโรงงานทำไม้กวาด ชาวขมุจากฝั่งลาวได้เดินทางมาทำงานเป็นลูกจ้างประจำรับเงินเดือน ๆ ละ 3000 บาท เป็นต้น

3. กลุ่มคนที่ข้ามมาเป็นแรงงานรายวันเฉพาะฤดูกาลในภาคการเกษตร

ในที่นี้จะนำเสนอกรณีตัวอย่างของแรงงานในกลุ่มที่ข้ามมาเป็นแรงงานรายวันเฉพาะฤดูกาลในภาคการเกษตร เนื่องจากการปะทะสังสรรค์ที่แสดงนัยยะของการจัดลำดับชั้นของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่คนละพรมแดนรัฐชาติ

แรงงานข้ามพรมแดน

ช่วงเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม เป็นช่วงที่ต้นข้าวโพดขึ้นเต็มแปลงทั้งที่ดินบริเวณเชิงเขา และตลอดริมแม่น้ำโขง ข้าวโพดเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่มีปลูกกันมากในแถบอำเภอเชียงของ ขณะเดียวกันช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่น้ำโขงขึ้นสูง แรงงานในการเก็บเกี่ยวข้าวโพดจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้ทันกับปริมาณน้ำที่อาจท่วมถึงต้นข้าวโพดและทำให้ผลผลิตเสียหาย

ยามเช้าตรู่ราว 6 นาฬิกา ณ ท่าเรือประจำหมู่บ้านแห่งหนึ่งริมน้ำโขง มีผู้คนทยอยเดินขึ้นมาจากเรือและยืนรวมกลุ่มอยู่กับที่ เพื่อรอรถอีแต่นหรือรถบรรทุกมารับไปทำงาน ผู้คนในหมู่บ้านพูดกันติดตลกว่า ‘มีคนมาขึ้นรอรถกันเยอะเหมือนรอรถเมลิในกรุงเทพฯ’ ผู้คนเหล่านี้เดินทางมาเป็นแรงงานรายวันในฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวโพดเป็นหลัก มีจำนวนหนึ่งที่รับจ้างปลูกรนาด้วย พวกเขาจะห่อข้าวมากินพร้อมกับเหน็บเครื่องมือในการทำงานติดตัวมาด้วย

ชาวบ้านบางคนเดินมาบริเวณจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านและถามหาผู้หญิงไปช่วยปลูกรนาดูหญิงบางคนติดตามไปกับผู้มาถามหาแรงงาน แต่ส่วนใหญ่มักขึ้นรถบรรทุกไปกันเป็นกลุ่ม การเดินทางเข้ามาเป็นแรงงานรายวันของกลุ่มคนเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้กฎเกณฑ์และเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนสองฟากฝั่ง

เบื้องหลังการจัดการแรงงานเหล่านี้ ถูกเตรียมไว้ล่วงหน้า โดยหญิงชาวลื้อในหมู่บ้านฝั่งเชียงของทำหน้าที่รวบรวมจำนวนแรงงานในแต่ละครัวเรือนต้องการ จากนั้นจึงลงเรือข้ามฝั่งไปยังหมู่บ้านตรงข้าม โดยใช้บ้านของลูกสาว ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นนายหน้ารวบรวมแรงงานในฝั่งลาวเป็นศูนย์กลางในการจัดหาแรงงาน ณ หมู่บ้านในฝั่งลาวหญิงขายวัยหนุ่มสาวเดินกันมาลงเรือและรับเงินล่วงหน้า ผู้ขายได้เงินค่าแรงคนละ 100 บาทต่อวัน ส่วนผู้หญิงได้ค่าแรง 80 บาท

หญิงวัยกลางคนที่ทำหน้าที่เป็นนายหน้าบอกว่า ได้รับค่าตอบแทนซึ่งนำไปจ่ายเป็นค่าเรือข้ามฝั่งโขงไปกลับคนละ 10 บาท เนื่องจากนางมีเรือเป็นของตนเอง จึงได้กำไรจากการทำหน้าที่รวบรวมแรงงาน เมื่อถามถึงเหตุผลในการจ่ายค่าแรงล่วงหน้า นางบอกว่า เพื่อที่จะได้จำนวนคนที่แน่นอน เนื่องจากในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพดมีการแย่งแรงงานกันมากและเฉพาะหมู่บ้านแห่งนี้ในฝั่งเชียงของต้องการแรงงานวันละไม่ต่ำกว่า 50 คน

เมื่อถามถึงความไว้วางใจในการจ่ายเงินล่วงหน้า หญิงผู้รวบรวมแรงงานบอกว่า ผู้ข้ามไปทำงานส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อในหมู่บ้านเดียวกันบางส่วนเป็นญาติพี่น้อง บางส่วนเป็นเพื่อนบ้าน ขณะที่ผู้ที่ต้องการแรงงานในฝั่งเชียงของก็เป็นชาวลื้อที่รู้จักมักคุ้นกันและอยู่ในหมู่บ้านในฝั่งไทย ซึ่งแม่ของเธอเป็นผู้รวบรวมจำนวนแรงงานที่ต้องการมาให้ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและในฐานะเพื่อนบ้านนี่เองจึงถูกนำมาเป็นเครือข่ายในการจัดหาแรงงานข้ามพรมแดน

สาวรุ่นคนหนึ่งชื่อ จัน เป็นชาวลื้อในหมู่บ้านฝั่งลาว เธอเป็นคนหนึ่งที่ลงชื่อเพื่อข้ามมารับจ้างหักข้าวโพดในฝั่งเชียงของ จันรับเงินล่วงหน้าไปแล้ว เข้าวันรุ่งขึ้น จันขึ้นรถบรรทุกมารับที่

บริเวณศูนย์กลางหมู่บ้านในฝั่งเชียงของ เธอเตรียมข้าวเหนียวและเครื่องมือการเกษตรมาพร้อมทำงาน เมื่อถามเธอถึงความรู้สึกว่ากลัวไหมที่ข้ามมารับจ้าง จันทอตอบว่า

“ถ้าข้ามมาแบบไปเข้าเย็นกลับไม่กลัว เพราะมากันหลายคน และที่นี่ก็เป็นคนลื้อเหมือนกัน พูดภาษาเดียวกัน มีญาติเขาชวนให้อยู่ในบ้านเขาจะได้ไม่ต้องข้ามไปข้ามมา ไม่กล้านอนหรอก เพราะกลัวโดนจับ”

‘ญาติ’ ที่จันทอพูดถึง เป็นหญิงชาวขาลื้อซึ่งเดินทางข้ามฝั่งโขงเป็นประจำและเป็นผู้รวบรวมความต้องการแรงงานจากหมู่บ้านในฝั่งไทยเพื่อนำไปให้ลูกสาวซึ่งเป็นนายหน้าในฝั่งลาว นางเล่าให้ฟังว่า ชาวลื้อในฝั่งลาวก็มีปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกับเจ้าหน้าที่ทางการลาว ซึ่งสั่งห้ามไม่ให้คนในฝั่งลาวข้ามมาเป็นแรงงานในฝั่งไทย

“เจ้าหน้าที่ลาวเขาบอกว่า ‘จะมาช่วยคนไทยให้รวยขึ้นทำไม’ คนที่ฝั่งลาวก็ย้อนเจ้าหน้าที่กลับไปว่า ‘แล้วใครจะเอามาให้กิน ยามที่มาเก็บภาษีจะเอาเงินที่ไหนมาให้’ “

ขณะที่ทางการไทยก็เข้มงวดกับแรงงานข้ามแดนเป็นระยะ ๆ หญิงชาวขาลื้อในฐานะที่เปรียบเสมือนนายหน้าพาแรงงานมาทำงานบอกว่า

“เจ้าหน้าที่อยากจับก็จับไปสิ เขาเป็นคนทุกขันธ์ร้อนมาพึ่งเย็น ไม่ได้ทำผิดกฎหมายอะไร”

หญิงชาวขาลื้อหยิบยกคุณค่า “การมีชีวิตขั้นพื้นฐาน” มาเป็นเนื้อหาในการเจรจาต่อรองกับการกระทำที่รัฐทั้งสองมองว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย

ในวงสนทนา ณ ศูนย์กลางของหมู่บ้านชาวขาลื้อ ชาวบ้านหลายคนคุยกันถึงการเก็บเกี่ยวข้าวโพดและถามหาการจ้างแรงงานในวันเก็บเกี่ยวข้าวโพดบนที่ดินของตน พวกเขาพูดถึงการจ้างแรงงานจากฝั่งลาวมาเก็บเกี่ยวข้าวโพดว่า

“คนหมู่บ้านเราได้หน้า แต่คนลาวได้เงิน”

เมื่อถามถึงความหมายของประโยคดังกล่าว พวกเขาขยายความว่า ชาวลื้อในหมู่บ้านของพวกเขาพากันปลูกข้าวโพดจำนวนมาก การจัดการแรงงานจากแต่เดิมที่เคยเอามือเอววันในบางส่วน ปัจจุบันทุกคนต่างก็ทำสวนข้าวโพดมากขึ้นและต่างก็เร่งเก็บเกี่ยวในแปลงของตน ทำให้ต้องเสียเงินจำนวนมากไปจ้างแรงงานจากฝั่งลาวมาช่วยเก็บเกี่ยว

เหตุใดชาวขาลื้อจากหมู่บ้านในแถบเชียงของจึงไม่เลือกที่จะจ้างชาวมูเซอร์ หรือ ชาวมุโนในหมู่บ้านฝั่งไทยมาเป็นแรงงาน พวกเขาให้เหตุผลว่า กลุ่มคนที่กล่าวถึงนั้นอยู่ไกลและเดินทางมาไม่สะดวก และมีคนไม่มากเท่ากับคนจากฝั่งลาว รวมทั้งเหตุผลประการสำคัญคือ แรงงานจากฝั่งลาวเป็นชาวขาลื้อด้วยกันพูดกันได้ง่าย

เจ้าหน้าที่รัฐในฝั่งเชียงของมีความเข้มงวดเกี่ยวกับเรื่องการข้ามพรมแดนของผู้คนสองฟากฝั่งโขงเป็นระยะ ๆ ยกตัวอย่างเช่น ราวกลางปีพ.ศ.2547 อำเภอลำปางของได้สั่งห้ามไม่ให้คนจากฝั่งลาวข้ามมาซื้อของยังตลาดนัด ณ หมู่บ้านในฝั่งเชียงของจำนวนสามหมู่บ้าน ซึ่งก่อนหน้านี้

นั้นได้มีการผ่อนปรนให้ชาวบ้านจากฝั่งลาวนำสินค้ามาขายและซื้อสินค้าจากตลาดนัด ณ หมู่บ้านในฝั่งไทย ผู้ใหญ่บ้านชาวอีสานคนหนึ่งเล่าว่า

“ทางอำเภอเรียกไปประชุมและแจ้งว่าแขวงบ่อแก้วในฝั่งลาวร้องเรียนมายังอำเภอเชียงของว่า เจ้าหน้าที่ชายแดนกินส่วยจากพ่อค้าแม่ค้าลาวที่มาขายของในตลาดนัดของหมู่บ้าน อำเภอก็เลยสั่งปิดตลาดนัด ห้ามแลกเปลี่ยนสินค้ากับลาว ห้ามลาวเอาของมาขาย ผมถามนายอำเภอว่า เวลาพี่น้องตายเป็นหมื่นเน่า ไปเยี่ยมได้ไหม ก็ได้คำตอบว่า ไปเยี่ยมได้ แต่ห้ามเอาสินค้าหรือเอาของมาลงที่ตลาดนัด”

นโยบายในเรื่องแรงงานข้ามพรมแดนก็มีลักษณะใกล้เคียงกับการเปิดหรือปิดตลาดนัดข้ามพรมแดนตามหมู่บ้านสองฝั่งโขงคือความเข้มงวดระหว่างรัฐต่อรัฐเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงสถานการณ์ การเจรจาต่อรองระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐหลายระดับจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอทั้งในลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ยกตัวอย่างเช่น แรงงานข้ามพรมแดน เจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอได้ผ่อนปรนให้แรงงานจากลาวมาทำงานได้แบบไปเช้าเย็นกลับ อย่างไรก็ตาม ในแง่ของการปฏิบัติ ผู้ใหญ่บ้านในฐานะเจ้าหน้าที่รัฐในระดับหมู่บ้านและขณะเดียวกันก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเครือญาติกับผู้คนในหมู่บ้านและสองฟากฝั่งที่ต้องทำหน้าที่ต่อรองกับเจ้าหน้าที่ในระดับสูงและควบคุมความเคลื่อนไหวของสมาชิกภายในหมู่บ้านและสมาชิกในกลุ่มเครือญาติร่วมชาติพันธุ์ข้ามพรมแดนด้วย

แรงงานข้ามพรมแดนจึงเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ร่วมทางชาติพันธุ์ที่มีความแตกต่างระหว่างรัฐชาติมากำกับด้วย เช่น เป็นคนลื้อลาว ลื้อไทย ความแตกต่างในที่นี้เป็นความแตกต่างอันเนื่องมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่แสดงถึงความเหนือกว่าในแง่ความทันสมัยหรือความเจริญที่มากำกับให้เกิดความแตกต่างภายใต้ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน

สรุป

สถานการณ์ทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะลาวและจีนในยุคปลายอาณานิคมถึงสงครามเย็นนับเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการสถาปนาพรมแดนของความเป็นรัฐชาติไทยและลาวที่มีเส้นแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างรัฐชัดเจนมากขึ้น รวมถึงความแตกต่างระหว่างไทยและจีนด้วย ความแตกต่างในแง่ของความเป็นรัฐชาติได้ผ่านยุคสมัยของสงครามคอมมิวนิสต์มาจนกระทั่งยุคเปิดเสรีทางการค้า ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัยทางเศรษฐกิจการเมือง พบว่า ในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ พรมแดนความแตกต่างของอุดมการณ์ทางการเมืองมีนัยยะสำคัญและส่งผลให้ความเป็นชาติพันธุ์ซ่อนตัวอยู่ภายใต้อัตลักษณ์ทางการเมืองในรูปแบบอื่น ๆ เช่น กลุ่มผู้หลบภัยทางการเมือง กลุ่มผู้อพยพ กลุ่มทหารรับจ้าง เป็นต้น ความเป็นชาติพันธุ์

ของชาวจีนยูนนานถูกซ่อนตัวอยู่ภายใต้อัตลักษณ์ของทหารจีนคณะชาติและนำเสนอตัวตนเพื่อต่อรองกับรัฐชาติไทยในฐานะทหารรับจ้างภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์

ในช่วงของเงื่อนไขทางการเมืองยุคสงครามคอมมิวนิสต์ในด้านหนึ่งเป็นการสถาปนาความเป็นรัฐชาติไทยที่มีความแตกต่างทางการเมืองกับรัฐชาติลาว ความเป็นชายแดนของรัฐชาติที่มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนถูกทำให้มีความเป็นชายแดนที่เข้มข้นในการควบคุมการเคลื่อนย้ายผู้คนและสิ่งของอยู่เป็นระยะ ประกอบกับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมด้วยเหตุผลทางความมั่นคงของชาติ การพัฒนาสาธารณูปโภคด้านต่าง ๆ การบุกเบิกพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้าน ล้วนแล้วแต่เป็นการสะสมต้นทุนเพื่อรอวันเวลาที่เหมาะสมในการเปิดพรมแดนระหว่างประเทศในยุคถัดมา ขณะที่เมืองต่าง ๆ ในแขวงบ่อแก้วของลาวในช่วงก่อนเปิดพรมแดนปีพ.ศ. 2532 ยังคงไม่ได้รับการพัฒนาใด ๆ เมืองเชียงของซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกลับมีความเจริญในความหมายของการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งกลับมาคึกคักอย่างเป็นทางการในช่วงนโยบายเศรษฐกิจของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มุ่ง “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ในต้นทศวรรษ 2530

ดังนั้นในช่วงทศวรรษ 2540 ที่อัตลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มเช่น ชาวลื้อ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่ถูกให้ความหมายในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตประเพณีของท้องถิ่น ความเป็นลื้อจากแต่เดิมที่พรมแดนความเป็นชาติพันธุ์เคยเป็นพรมแดนในการผนวกรวมกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ในปัจจุบันจึงพบว่า ความเป็นลื้อได้จำแนกแยกแยะเป็นลื้อที่มีอัตลักษณ์ของความเป็นรัฐชาติซ้อนทับลงบนอัตลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์พร้อมกันไปด้วย เช่น ลื้อไทย ลื้อลาว ลื้อจีน เป็นต้น อัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ที่ถูกกำกับด้วยความเป็นชาติจึงเป็นอีกภาพสะท้อนหนึ่งของการสถาปนาอำนาจของรัฐชาติในระดับที่มีความหมายและนำมาสู่การจำแนกความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์

ความเป็นชาติพันธุ์ในนามของเครือญาติถูกนำมากล่าวอ้างถึงเมื่อเผชิญหน้ากับรัฐชาติในกรณีที่ถูกกล่าวหาว่าข้ามพรมแดนแบบผิดกฎหมาย ในบางสถานการณ์พบว่าความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำมาใช้ในการเข้าถึงตลาดแรงงาน เช่น การสร้างเครือข่ายแรงงานของชาวลื้อฝั่งเชียงของและห้วยทราย เป็นต้น ในทางกลับกัน ลื้อจากลาวก็ใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและชาติพันธุ์เป็นหลักประกันที่พวกเขาไว้วางใจมาเป็นแรงงานในฝั่งไทย อย่างไรก็ตามภายใต้ความสัมพันธ์ของขอบเขตทางชาติพันธุ์อาจเป็นเพียงพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่มีความหมายต่อคนรุ่นหนึ่ง เช่น ในกรณีของลูกหลานชาวลื้อในฝั่งเชียงของรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยที่จะให้พ่อของตนซึ่งเป็นชาวลื้อที่เกิดในจีนเดินทางกลับบ้านด้วยการใช้เส้นทางเดิมที่ไม่ได้ผ่านพิธีการของด่านตรวจคนเข้าเมือง ขณะที่ผู้เป็นพ่ออ้างถึงการ “ปากลื้อ” เป็นใบเบิกทางในการเดินทางข้ามพรมแดน แม้คนรุ่นลูกจะปากลื้อเหมือนกัน แต่จินตนาการของเส้นพรมแดนรัฐชาติตลอดจนการตอกย้ำถึงพรมแดนรัฐชาติมี

ผลต่อการตัดสินใจต่อคนต่างรุ่นแตกต่างกันไป ขณะที่ผู้เป็นพ่อมีภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพื่อน รองรับไปพร้อม ๆ กับการใช้ขอบเขตทางชาติพันธุ์ตลอดเส้นทางของการเดินทางข้ามพรมแดนด้วย

แต่เนื่องจากรัฐมีอำนาจในการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับเส้นเขตแดน จึงทำให้การข้ามพรมแดนโดยไม่ผ่านพิธีกรรมที่รัฐกำหนดเป็นเรื่องของความเสี่ยง ทำให้หลายครั้งชาวบ้านหวั่นยกเอาความเชื่อหรือการอ้างถึงคุณค่าอื่น ๆ มาต่อรองกับอำนาจรัฐ เช่น การขอให้ครูบาบุญชุ่มคุ้มครองตลอดการเดินทาง ครูบาบุญชุ่มนั้นเป็นพระที่ชาวบ้านทั้งในฝั่งจีนตอนใต้ ลาว พม่าและไทยนับถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวลื้อ พันธกิจทางศาสนาที่อยู่เหนือพรมแดนรัฐชาติของครูบาบุญชุ่มทำให้ท่านเดินทางข้ามไปมาในแถบแม่น้ำโขงตอนบนตลอดจนถึงวัดอยู่ในเขตพม่า นอกเหนือจากพันธกิจทางศาสนาแล้ว ครูบาบุญชุ่มจึงเปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐและละเมิดการควบคุมของรัฐไปพร้อมกันด้วย (Cohen, 2001: 227-247) นอกจากนี้ยังมีการอ้างถึงคุณค่าในเรื่องการมีชีวิตอยู่ขั้นพื้นฐานบนความสัมพันธ์ด้านแรงงานข้ามพรมแดนเพื่อตอบโต้กับตัวแทนของอำนาจรัฐทั้งสองฝั่งด้วย

ในสถานการณ์ของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเครือญาติเดียวกันแต่อาศัยอยู่คนละพรมแดน พวกเขากลับมองเห็นความแตกต่างโดยความแตกต่างนั้นผูกอยู่กับความเป็นรัฐชาติไทยมีนัยยะของความเจริญหรือการพัฒนา ส่วนรัฐชาติลาวกลับมีนัยยะที่อยู่ตรงกันข้าม

ดังนั้นพื้นที่ในการปะทะสังสรรค์ของกลุ่มคนทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว เช่น ตลาดแรงงาน การเดินทางไปเยี่ยมเครือญาติจึงกลายเป็นพื้นที่การต่อรอง ต่อต้านและให้ความหมายที่มีความหลากหลายมากกว่าการให้ความหมายจากขอบเขตหรือพรมแดนทางการเมืองที่รัฐเป็นผู้กำหนดและสร้างกติกา

บทที่ 5 วิธีการค้าที่เชียงของ

เชียงของไม่ได้เป็นเมืองที่มีภาพลักษณ์ของความเป็นแหล่งข้อปึงชายแดนที่มีชื่อเสียงดังเช่น อำเภอแม่สาย หรืออำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย แต่หากจะพิจารณาเมืองเชียงของในฐานะที่เป็นเมืองท่า 1 ใน 2 แห่งที่อยู่ในส่วนของประเทศไทยและเป็น 1 ใน 14 แห่งของอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ในทางรูปธรรมอาจกล่าวได้ว่ามีเพียงท่าเรือเชียงของที่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นเมืองท่าเท่านั้น ขณะที่ในทางปฏิบัติท่าเรือระดับภูมิภาคแห่งนี้ยังไม่แม้แต่จะสามารถหารายได้พอเลี้ยงสมาชิกในหน่วยงานตนเองได้

ถ้าเช่นนั้นแล้วย่อมเกิดคำถามตามมาว่า วิธีการค้าที่เชียงของมีลักษณะอย่างไร

การพัฒนาเมืองเชียงของตามนโยบายระดับประเทศผ่านสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตลอดจนนโยบายระดับภูมิภาคตามสนธิสัญญาความร่วมมือกลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนซึ่งเป็นความตกลงว่าด้วยการเดินเรือพาณิชย์ในแม่น้ำโขงและมีผลบังคับใช้ในพ.ศ. 2544 เป็นภาพร่างในอนาคตสำหรับเมืองเชียงของที่แนวคิดระดับนโยบายนำมาสวมทับ เชียงของจึงเป็นเมืองหนึ่งที่กำลังอยู่บนเส้นทางการพัฒนาการคมนาคมทุกทางเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเคลื่อนย้ายสินค้าและการเดินทางของผู้คน

อย่างไรก็ตามหากย้อนกลับไปดูในอดีต ทำให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นว่า แนวทางในการพัฒนาระดับภูมิภาคแม่น้ำโขงตอนบนที่มุ่งหมายให้เชียงของเป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งของภูมิภาคนั้น เป็นสิ่งที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ที่กลุ่มคนหลากหลายกลุ่มต่างใช้เส้นทางสายนี้ในการปะทะสังสรรค์ทางการค้าและการแลกเปลี่ยน การค้าบนเส้นทางนี้ได้เจือเบางเบาบางลงในยุคสงครามคอมมิวนิสต์แต่แล้วภายหลังจากเปิดพรมแดนระหว่างประเทศ รอยต่อทางการค้าที่ชะงักงันก็พร้อมดำเนินต่อไป แต่ครานี้เป็นการค้าที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนเข้าและเคลื่อนออกของกลุ่มคนต่าง ๆ บนเส้นทางการค้าเดิมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น

เนื้อหาในบทนี้จะพิจารณาวิถีทางการค้าของเมืองเชียงของในแง่มุมมองของคนในพื้นที่ ซึ่งช่วยทำให้เห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าที่ทุนทางวัฒนธรรมหลายลักษณะถูกนำมาใช้บนการปะทะสังสรรค์ระหว่างผู้คนบนพื้นที่ทางการค้าในแถบนี้ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์ กติกาทางการค้าตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนตลอดรวมถึงพัฒนาการของความสัมพันธ์ทางการค้าที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางการเมืองตลอดจนความแตกต่างของทิศทางการพัฒนาระหว่างประเทศ

อย่างไรก็ตามภาพของความเป็นเมืองเชียงของไม่ได้เป็นภาพนิ่งดังเช่นที่ได้นำเสนอไปแล้วในบทที่สอง ดังนั้นความสัมพันธ์ในแง่ทางการค้าของเมืองแห่งนี้จึงเกี่ยวพันกับยุคสมัยต่าง ๆ ในที่นี้จะแบ่งเป็นสามช่วงเวลาด้วยกัน ได้แก่ เชียงของกับการค้าในยุคอาณานิคม การค้าในยุคสงครามคอมมิวนิสต์ และการค้าในยุคสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ

เชียงของกับสถานการณ์การค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบนในยุคอาณานิคม

ย้อนหลังไปกว่าศตวรรษ ดินแดนในแถบแม่น้ำโขงย่อมไม่อาจไม่กล่าวถึงบทบาทที่สำคัญยิ่งของ ประเทศมหาอำนาจอย่างฝรั่งเศส ภายหลังจากที่ฝรั่งเศสยึดลาวเป็นอาณานิคมในปีพ.ศ. 2436 ฝรั่งเศส ได้พยายามเข้ามามีบทบาทแทนที่เมืองการค้าของสยาม ซึ่งเมืองเชียงของในฐานะเมืองหน้าด่านของน่าน เป็นหนึ่งในเมืองดังกล่าว

งานเขียนของ Walker (1999) นำเสนอวิธีการของฝรั่งเศสเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการควบคุม การค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบน วิธีการของฝรั่งเศสคือ การเข้าไปเจรจากับเจ้าเมืองเชียงของ ซึ่งในเวลานั้น เชียงของมีสถานะกลายเป็นทางฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขง รวมทั้งเจรจากับผู้นำท้องถิ่นที่อยู่ทาง ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ช่วงดังกล่าวเมืองที่อยู่ฝั่งตรงข้ามกับเชียงของและมีบทบาทในการควบคุมการ เคลื่อนไหวระหว่างฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงคือเมืองห้วยทราย ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับเมืองเชียงของ ต่อมาเมืองห้วยทรายได้ทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งกลายเป็นศูนย์บัญชาการของฝรั่งเศสแถบ ริมแม่น้ำโขงตอนบนและยังคงมีบทบาทตลอดจนเป็นฐานกำลังของกองกำลังฝ่ายขวา มาจนถึงยุคสงคราม คอมมิวนิสต์

ในช่วงราวทศวรรษ 2420 H Warrington Smyth ชาวอังกฤษได้บันทึกไว้ในหนังสือเรื่อง Notes of a Journey on the upper-Mekong, Siam (1895) ชาวนานได้บุกรุกมายังห้วยทรายเพื่อขุดแก้วสีฟ้า (sapphire) (อ้างใน Walker, 1999: 34) สถานการณ์การเมืองในช่วงพ.ศ.2392 – 2397 เป็นช่วงที่ตรงกับ สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงต้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งสยามมีความเข้มแข็งและเร่งให้ล้านนาโจมตีเมืองเชียงตุง จนกระทั่งมี สงครามเชียงตุงถึง 3 ครั้งในช่วงระยะเวลา 7 ปี เวลานั้นเชียงตุงมีฐานะเป็น "รัฐชายขอบ" ที่ขึ้นอยู่กับ อิทธิพลของสามฝ่าย คือ พม่า จีนและล้านนา ซึ่งแล้วแต่ฝ่ายใดจะมีอำนาจ เจ้าเมืองเชียงตุงก็จะยอม สวามิภักดิ์กับฝ่ายนั้น เหตุผลในการทำสงครามเชียงตุงเพื่อไม่ให้พม่ามีโอกาสตั้งมั่นได้ เพราะหากตั้งมั่นที่ เชียงตุงได้ก็อาจจะยกทัพมาตีเมืองเชียงรายซึ่งเป็นหน้าด่านสำคัญของล้านนา สงครามเชียงตุงทั้ง 3 ครั้ง ปรากฏว่าไม่สำเร็จสักครั้ง (สรสวดี, 2539: 315-327) ในเอกสารบันทึกของฝรั่งเศสและอังกฤษยังได้เขียนถึง การบุกรุกของชาวนาในดินแดนของสยามทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำโขง (Walker, 1999: 34)

กล่าวโดยสรุป ผู้คนจากรัฐชานได้แผ่ขยายพื้นที่มาตั้งถิ่นฐานยังริมฝั่งแม่น้ำโขงภายหลังจากที่พื้น ตัวจากสงครามเชียงตุงที่สยามและล้านนาได้ทำสงครามมาหลายครั้ง ดังนั้นแถบบ่อแก้ว เมืองห้วยทราย ในช่วงก่อนที่ฝรั่งเศสเข้ามาครอบครองลาว ได้มีผู้คนจากรัฐชานมาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในช่วงเวลาที่เชียงตุง แผ่ขยายอำนาจมาริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง โดยกลุ่มคนจากรัฐชานได้มาขุดแร่แก้วประเสริฐ หรือแก้ว สีฟ้าตามที่ Smyth ได้เสนอไว้ นอกจากนี้ประวัติวัดจอมเขามณีรัตน์ เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว ยังได้ระบุ ว่า วัดแห่งนี้ได้ก่อสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับการก่อตั้งบ้านเมืองบ่อแก้ว ห้วยทราย โดยเจ้าฟ้าขุนจิ่งแห่งเมือง

หมอกใหม่ (ขุนยวน) ได้โยกย้ายครอบครัวและบริวารของตนมาตั้งบ้านปลูกเรือนอยู่ปากน้ำห้วยทรายใน พ.ศ.2427 ภายหลังที่ทราบว่าเป็นสถานที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่แก้วประเสริฐ (แก้วสีฟ้า)¹

ในช่วงแรก ฝรั่งเศสพยายามเข้าไปมีบทบาทในเรื่องการจัดเก็บภาษี นอกจากนี้ยังชักชวนให้ชาวลื้อที่อยู่แถบเมืองเชียงของข้ามแม่น้ำโขงกลับไปอยู่ในพื้นที่เดิมที่ฝรั่งเศสควบคุมอยู่ อีกทั้งยังเสนอให้คนขับเรือชาวเชียงของมาจอดเรือได้บริเวณที่ทำการของฝรั่งเศสในเชียงของ ซึ่งเป็นจุดที่มีการประทับตราหนังสือเดินทางเพื่อควบคุมการเดินทางของผู้คนที่ข้ามพากฝั่งโขง

ปฏิบัติการของฝรั่งเศสคือ การรวบรวมสถิติของการค้าคาราวานยูนนานที่เดินทางข้ามโขงทางเมืองเชียงของ นอกจากนี้ยังจับตาดูการเคลื่อนไหวของชาวขมุจากฝั่งตะวันออกที่ข้ามมารับจ้างตัดไม้ให้แก่การสัมปทานไม้ของอังกฤษที่เมืองเชียงใหม่

การจัดตั้งที่ทำการของฝรั่งเศสเริ่มที่เมืองเชียงของ และเขียนแผนในเวลาต่อมา โดยหวังว่าจะเป็นหน่วยงานทางการค้า เวลานั้นพ่อค้าชาวปารีสได้เดินทางมายังที่ทำการดังกล่าวและมีเป้าหมายเพื่อเปิดเส้นทางการค้าของฝรั่งเศสสู่แม่น้ำโขงตอนบน แต่แล้วในที่สุดก็ไม่สัมฤทธิ์ผล Archer กงสุลอังกฤษในเวลา นั้นบันทึกไว้ว่า การที่ฝรั่งเศสเรียกชื่อที่ทำการว่าเป็นหน่วยงานทางการค้า (Commercial Agent) เห็นที่จะเป็นชื่อที่ผิดพลาด อย่างดีหน่วยงานดังกล่าวก็ทำได้เพียงเป็นหน่วยงานทางการเมืองหรือเป็นสถานกงสุลระดับเล็กสุด (Consular Agent) เท่านั้น ในที่สุดสถานกงสุลฝรั่งเศสในเชียงของก็หมดบทบาท และฝรั่งเศสได้สถาปนาที่ทำการในฝั่งห้วยทรายเพื่อเป็นศูนย์กลางบริหารงานของฝรั่งเศสในแถบแม่น้ำโขงตอนบน

ฝรั่งเศสได้สร้างตลาดซึ่งเป็นชุมชนของชาวเมืองรัฐฉานที่ฝั่งเมืองห้วยทราย และสร้างคลังเก็บข้าวของหมู่บ้านเพื่อให้ชาวขมุและลาเมดได้เก็บข้าวสารหลังฤดูเก็บเกี่ยวแทนที่จะขายข้าวให้กับไทยดังที่เคยปฏิบัติมา อีกทั้งยังมีการเก็บภาษีส่งออกสินค้าต่าง ๆ เช่น ข้าว กระจวาน ชีผึ้ง งาช้าง เรือ ปศุสัตว์ และอื่น ๆ ปฏิบัติการเหล่านี้เพื่อควบคุมอิทธิพลทางการค้าที่หัวเมืองของสยามเคยมีบทบาทสำคัญ

การควบคุมการค้าของฝรั่งเศสไม่สัมฤทธิ์ผลมากนัก เนื่องจากผู้นำสินค้าส่งออกจากลาวตอนเหนือยังคงใช้เครือข่ายการค้าของชาวจีนเพื่อนำสินค้าเข้าสู่สยาม ซึ่งในราวพ.ศ. 2457 เป็นช่วงที่ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของสยามอยู่ที่เมืองอุดรดิตถ์ และเมืองนี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าส่งออกของลาวตอนเหนือด้วย

ยุทธศาสตร์สำคัญที่ฝรั่งเศสนำมาใช้ในเรื่องบทบาททางการค้า คือการผูกขาดการค้าฝิ่น ฝรั่งเศสมีรายได้เป็นกอบเป็นกำโดยใช้หลวงพระบางเป็นศูนย์กลางในการค้าฝิ่นและขายให้กับผู้ค้าชาวจีนจากเชียงตุง การค้าฝิ่นให้แก่ชาวจีนอีกด้านหนึ่งจึงเป็นการสร้างเส้นทางการค้าสายเดิมของผู้ค้าชาวจีนที่ค้า

¹ วัดจอมเขมณีนีรัตน์ อยู่เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว สปป.ลาว ตรงข้ามกับอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ประวัติของวัดนี้รวบรวม

โดยนายสุทิศ มิดลำพัน รองหัวหน้าแผนกแถลงข่าวและวัฒนธรรม แขวงบ่อแก้ว จากหนังสือที่ระลึกในพระบรมราชานุเคราะห์ทอดถวายพระกฐินที่วัดจอมเขมณีนีรัตน์ เมื่อวันที่เสาร์ที่ 16 พฤศจิกายน 2002 เอกสารฉบับนี้ได้เสนอว่า นายช่างที่ก่อสร้างพระธาตุจอมเขมณีนีรัตน์เป็นคนเชื้อสายอินเดีย โดยพ่อเป็นอินเดีย แม่เป็นพม่า

ข้ามแม่น้ำโขงมาก่อนหน้านี้แล้ว การผูกขาดการค้าฝิ่นส่งผลกระทบต่อผู้ค้ากองคาราวานชาวยูนนานซึ่งไม่พอใจกับการควบคุมของฝรั่งเศส แต่ได้อาศัยช่องว่างที่ฝิ่นมีราคาสูงเนื่องจากถูกผูกขาด ประกอบกับที่ฝรั่งเศสเข้มงวดกับการลักลอบค้าฝิ่นเฉพาะชายแดนยูนนาน-เวียดนามมากกว่า แต่ไม่เข้มงวดมากนักในแถบชายแดนลาวตอนเหนือ ซึ่งนโยบายหลักรัฐบาลของฝรั่งเศสถูกกล่าวหาว่า ทำให้ลาวกลายเป็นที่หลบภัยของผู้ลักลอบค้าและเป็นจุดเริ่มต้นที่นำมาสู่การลักลอบค้าฝิ่นอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

จะเห็นได้ว่า ในยุคอาณานิคมตอนต้น กลุ่มผู้ค้าที่มีบทบาทสำคัญต่อการค้าแถบแม่น้ำโขงตอนบนยังเป็นกองคาราวานชาวยูนนาน ผู้ค้าชาวรัฐฉาน และชาวลื้อบนเส้นทางคาราวานจากหลวงน้ำทามายังห้วยทราย ระหว่างที่การค้าส่วนใหญ่อยู่ในมือของกลุ่มคนดังที่กล่าวไป ในฝั่งสยามเอง ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ อันนำมาสู่การพัฒนาเส้นทางคมนาคม ทำให้เกิดกลุ่มผู้ค้าที่เข้ามามีบทบาทใหม่และมีบทบาทเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กลุ่มผู้ค้าชาวจีนซึ่งอยู่ในการค้ารอบกรุงเทพฯ ได้ทยอยเข้ามาแถบแม่น้ำโขงตอนบน ผู้ค้าชาวจีนจำนวนหนึ่งเข้ามาเชียงของในยุคนี้เพื่อแสวงหาช่องทางการค้าหลายประเภท ได้แก่ การค้าไม้สักข้ามพรมแดน การค้าวัวควาย การเปิดร้านขายส่ง ชื่อของป่าจากลาวส่งไปยังกรุงเทพฯ

ในช่วงปลายยุคอาณานิคม จึงเห็นบทบาทของผู้ค้าชาวจีนในกิจกรรมทางการค้าในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำโรงสี กิจการโรงเลื่อย ตลอดจนการค้าขายส่งทางไกล เป็นต้น ขณะที่บทบาทของผู้ค้ากองคาราวานชาวยูนนานซึ่งมีความสำคัญในการค้าแถบนี้ค่อย ๆ ลดความสำคัญลง

นอกจากเงื่อนไขในการแข่งขันทางการค้าระหว่างกลุ่มผู้ค้าชาวจีนจากกรุงเทพฯ หรือเมืองการค้ารอบกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทแทนที่ชาวยูนนาน หรือบทบาทของกลุ่มผู้ค้าจากรัฐฉานแล้ว เงื่อนไขทางการเมืองที่สำคัญในเวลานั้นคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ของจีนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งทำให้สิบสองปันนา เชียงรุ่งเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสมัยใหม่ที่ถูกรัฐบาลควบคุมการค้าขายและควบคุมชายแดนเข้มงวดมากขึ้น

จากความทรงจำของชาวบ้านในแถบเชียงของฝั่งไทยและเมืองสิงในฝั่งลาวพบว่า ในช่วงปลายทศวรรษ 2480 ก่อนที่เมืองสิงและหลวงน้ำทาจะถูกปกครองด้วยพรรคคอมมิวนิสต์ สินค้าในตลาดตอนเหนือของลาว ยังเป็นสินค้าที่มาจากไทย โดยพ่อค้าจากลาว เชียงของ และเชียงแสนนำสินค้าใส่เรือไม้ล่องไปตามแม่น้ำทาและขึ้นยังท่าเรือเล็ก ๆ จากนั้นนำสินค้าใส่หลังม้าเข้าไปขายในตลาด นอกจากนี้ยังมีการค้าเกลือจากบ่อเตนโดยกองคาราวานเดินทางมาถึงห้วยทรายและเชียงของยังมีให้พบเห็นในเวลานั้น

จากปลายยุคอาณานิคมสู่ยุคสงครามคอมมิวนิสต์

แม้ว่าสถานการณ์การเมืองในช่วงปลายยุคอาณานิคมราวทศวรรษ 2490 จนถึงช่วงต้นของการเข้าสู่ยุคสงครามเย็นในช่วงต้นทศวรรษ 2510 มีบรรยากาศของการสู้รบและมีชาวจีนยูนนานอพยพจากจีนตอนใต้ซึ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ.2492 มาอยู่

บริเวณบ้านหัวเวียง ตลอดจนมีการตั้งชุมชนชาวลื้อบ้านหาดบ้ายที่อพยพมาจากฝั่งลาว แต่สำหรับบรรยากาศที่ศูนย์กลางของเมืองเชียงของ การค้าได้ดำเนินไปอย่างเข้มข้น

ปลายทศวรรษ 2490 เชียงของเป็นเมืองการค้าที่เต็มไปด้วยสีสัน โดยมีคู่ค้าที่สำคัญคือผู้คนในฝั่งห้วยทราย ตลอดจนชาวหลวงพระบาง ริมฝั่งแม่น้ำโขงตลอดแนวที่อยู่ตรงข้ามเชียงของ ในเวลานั้นมีทั้งการเปิดกิจการโรงเลื่อยหลายแห่งตลอดริมแม่น้ำโขง มีการตั้งหน่วยงานต่างประเทศหลายหน่วยงาน เมืองห้วยทรายและเชียงของมีสนามบินที่เป็นจุดส่งเสบียงของหน่วยงานที่สนับสนุนกองกำลังต่อต้านคอมมิวนิสต์ในลาว

เงื่อนไขของสงครามการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ต่าง ๆ ของลาว โดยที่เมืองห้วยทรายยังเป็นกองกำลังของฝ่ายขวายุ่กันได้อื้ออานวยให้กลุ่มคนหลากหลายกลุ่มต่างสามารถเข้าถึงโอกาสทางการค้าแตกต่างกันไปตามกำลังทุน ยกตัวอย่างเช่น ชาวจีนในตลาดเชียงของยังจำได้ดี ในฝั่งห้วยทรายมีชาวจีนไหหลำที่ตั้งโรงเลื่อยที่ฝั่งห้วยทราย และต่อมาในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ได้อพยพไปตั้งรกรากอยู่ที่สหรัฐอเมริกาในช่วงที่ลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันยังมีชาวจีนไหหลำในฝั่งห้วยทรายได้ส่งของโบราณ เช่น ช้าง กลอง จากฝั่งลาวไปขายยังตลาดขายของโบราณในแถบสกลม บางรัก เป็นต้น

พ่อเฒ่าชาวลาวในฝั่งห้วยทรายรำลึกอดีตเกี่ยวกับบรรยากาศเมืองห้วยทรายว่า “ก่อนปิดพรมแดนปี 1975 (พ.ศ.2518) มีเจ๊กไหหลำค้าขายระหว่างไทยกับลาว ที่เมืองห้วยทรายมีการเปิดบ่อนไฮโลทั้งช่วงตรุษจีนและสงกรานต์”

สำหรับชาวบ้านแทบทุกหมู่บ้านในฝั่งเชียงของ มีทำเรือที่คนเมืองใช้ข้ามฝั่งไปค้าขายข้าวสาร อาหารแห้ง พืชผักต่าง ๆ ที่ห้วยทรายเป็นประจำ ยกตัวอย่างเช่น ทำเรือวัดหลวง ทำเรือบ้านสบสม ทำเรือบ้านหาดไคร้ เป็นต้น เวลานั้นบ้านสบสมเป็นหมู่บ้านที่ขึ้นชื่อว่ามีแม่ค้ามากที่สุดราว 40-50 คน

แม่เฒ่าแสงนวลเป็นชาวลื้อในฝั่งห้วยทราย ปัจจุบันอายุ 70 ปี ทบทวนความหลังก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาวว่า

“เมื่อก่อนนี้ทำเผอขาย ต้องมาซื้อข้าวสารเป็นเม็ดจากหัวเวียง (เชียงของ) เอามาไม่มือ เพราะที่ห้วยทรายมีข้าวน้อย เวลาซื้อข้าวสารที่หัวเวียงก็จะเอาข้าวไปก่อนและนำเงินมาส่งให้ทีหลัง”

ในช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองของลาว เวลานั้นการข้ามเรือไปมาระหว่างเชียงของ-ห้วยทรายไม่ต้องทำเรื่องข้ามแดนดังเช่นในปัจจุบัน ค่าเรือแต่ละเที่ยวราคาประมาณ 2 บาท ชาวลาวคนหนึ่งเล่าว่า

“การเดินทางไปมาระหว่างห้วยทราย-เชียงของง่ายมาก ขึ้นเข้ามา แม่คำที่หัวเวียง สบสม ก็ข้ามเรือเอาของมาขาย ช่วงงานฤดูหนาว พวกเราก็ข้ามเรือไปเที่ยวที่เชียงของและข้ามกลับมา ตอนค่ำ ๆ ”

ช่วงต้นทศวรรษ 2510 ชาวบ้านในฝั่งเชียงของจำได้ว่า ที่ฝั่งห้วยทรายมีสินค้าปลอดภาษี หลายชนิดที่มีชื่อเสียง เช่น ผ้ามองตากู เครื่องใช้ไฟฟ้า บุหรี่จากต่างประเทศ บรรดาหญิงชาวบ้าน ในฝั่งเชียงของจะหาบข้าวสารไปขายและเที่ยวชากลบก็จะนำสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ กลับมาขายยังฝั่ง เชียงของ

สถานะของเมืองเชียงของในแง่ทางเศรษฐกิจช่วงก่อนปิดพรมแดน จึงเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยช่องทางและโอกาสทางการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคทุกชนิดสำหรับร้านค้าคนจีนในตลาด เชียงของ ตลอดจนแม่ค้ารายย่อยที่ค้าขายของกินของใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ.2518 และเกิดปรากฏการณ์การปิดพรมแดน เพื่อตัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติไทย-ลาว ส่งผลให้บรรยากาศทางการค้าบริเวณศูนย์กลางของ เชียงของเบาบางลง แต่พื้นที่รอบนอกกลับเป็นช่องทางใหม่ที่ถูกใช้อย่างเข้มข้นมากขึ้น ดังนั้นการ ปิดพรมแดนไม่ได้หมายถึงการค้าลดน้อยลง แต่กลับเป็นตรงข้ามคือมีความเข้มข้นขึ้นและ ผลประโยชน์ตกอยู่ในมือคนบางกลุ่ม ไม่กระจายไปยังคนเล็กคนน้อยเช่นในอดีต

นอกจากการค้าขายกับฝั่งลาวยังดำเนินต่อไปและมีลักษณะที่ต้องหลบหลีกอำนาจรัฐมากขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในฝั่งลาวยังส่งผลให้เมืองเชียงของเป็นที่หลบภัยทางการเมือง โดยมีการตั้งศูนย์อพยพในช่วงทศวรรษ 2510 เพื่อรองรับผู้อพยพจากฝั่งลาว การเกิดขึ้นของ ศูนย์อพยพได้สร้างความสัมพันธ์ทางการค้าขึ้น เนื่องจากในศูนย์อพยพมีผู้อพยพหลายพันคน ผู้ ค้าขายในตลาดเชียงของจึงหันมาค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคในศูนย์อพยพซึ่งกลายเป็นตลาดแห่ง ใหม่ในช่วงเวลาหนึ่งด้วย

ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 – ต้นทศวรรษ 2530 ขณะที่การค้าในฝั่งลาวและไทยยังต้อง กระทำไปอย่างลักลอบ สินค้าชนิดต่าง ๆ ได้ทยอยถูกนำส่งมาเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าอุปโภค บริโภคในชีวิตประจำวันอยู่ตลอดเวลา สินค้าเหล่านี้มีตั้งแต่ ควาย ปืน ซอง กลองกบ งาช้าง และ ผ้าเถ่า เป็นต้น

เมื่อเปิดพรมแดนทางการค้า

นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองเชียงของและเมือง ห้วยทรายเริ่มเข้าสู่การควบคุมของรัฐมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เจ้าหน้าที่ด้านศุลกากรเชียง ของและด่านตรวจคนเข้าเมืองเริ่มกลับมามีงานทำอย่างเป็นทางการเป็นครั้งเป็นคราวอีกครั้ง จากแต่เดิมที่การ ขึ้นลงสินค้าใช้ทำเรือหน้าด่านหรือทำเรือวัดหลวง การเปิดพรมแดนไทย-ลาว แถบเชียงของได้มี

การสร้างท่าเรือบัคเป็นจุดผ่านแดนถาวรและจุดขึ้นลงสินค้าเพิ่มขึ้นอีกจุดหนึ่ง จากนั้นในปีพ.ศ. 2537 ได้มีการประกาศจุดผ่อนปรนบ้านแจมปอง ซึ่งแต่เดิมอยู่ในเขตอำเภอเชียงของ ต่อมาในปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ความหมายของการประกาศจุดผ่อนปรนในนิยามของด่านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของคือ “ราษฎร สปป.ลาว เดินทางเข้ามายังราชอาณาจักรไทยเพื่อซื้อขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อชีวิตประจำวัน โดยสามารถเดินทางเข้ามาได้ในวันจันทร์ พุธ ศุกร์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ตั้งแต่เวลา 06.00 – 18.00 น.”

ขณะที่ท่าเรือตามหมู่บ้านซึ่งเคยดำเนินมาเป็นเวลาช้านาน เช่น ท่าสบสม ท่าหาดไคร้ ค่อย ๆ หมดบทบาทลง ปัจจุบันเหลือเพียงท่าวัดหลวงที่เป็นท่าเรือชาวบ้านที่ใช้สืบเนื่องมาจากทุกวันนี้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากตามกฎเกณฑ์กติกาบนพื้นที่เชียงของ มีเพียงท่าเรือบัคเพียงแห่งเดียวที่ผู้คนสองฝั่งสามารถข้ามแดนได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขณะที่เรือสินค้าทั้งหมดจะต้องมาจอดบริเวณท่าเรือเชียงของซึ่งอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของการท่าเรือแห่งประเทศไทยที่มาดำเนินงานตั้งแต่ปีพ.ศ.2547 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามบริเวณท่าเรือวัดหลวงเป็นที่ตั้งของที่ทำการด้านศุลกากรเชียงของในปัจจุบัน อีกทั้งยังมีชมรมชาวเรือท่าวัดหลวง ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกชาวเรือหลายสิบคนที่พยายามเจรจาต่อรองเพื่อให้บริเวณท่าวัดหลวงใช้เป็นสถานที่ขนส่งคนและสินค้าบางส่วนได้ และขณะเดียวกันก็เพิ่มช่องทางให้แก่กลุ่มคนเรือท่าวัดหลวงด้วยการหันมาทำเป็นเรือชมทิวทัศน์ในแม่น้ำโขงอีกทางหนึ่งด้วย

การเปิดพรมแดนไทย-ลาว ทำให้เมืองเชียงของหวนกลับมาคึกคักในทางการค้า ผู้ค้าขายในฝั่งเชียงของยังจำภาพความรุ่งเรืองทางการค้าในยุคสงครามได้เป็นอย่างดี ภาพการค้าในอดีตเหล่านี้หวนกลับมาหอมหวานและสัมผัสได้จริงเมื่อเชียงของเปิดพรมแดนไทย-ลาว

วิธีการค้าที่ชายแดนเชียงของในยุคเปิดพรมแดนแบ่งเป็นดังนี้ 1. การค้าที่หลายหน้าหรือเมืองห้วยทราย 2.การค้าระหว่างเชียงของและหลวงพระบาง 3. การค้าระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอก 4. การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ ในประเทศไทย 5. การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ

การค้าในสี่แบบแรกอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นการค้าเชิงพาณิชย์กล่าวคือ มีปริมาณมาก เป็นการซื้อเพื่อนำไปขายต่อ ขณะที่การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ เป็นรูปแบบการค้าที่ต้องการนำเสนอเพื่อให้เห็นภาพทางการค้าซึ่งมีลักษณะเป็นการค้าที่มีนัยยะของการแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งเปิดพื้นที่ปะทะสังสรรค์ให้แก่คนเล็กคนน้อยหลากหลายกลุ่มเข้าไปมีพื้นที่ในตลาดทั้งในฐานะของผู้ผลิต ผู้ขายและผู้บริโภค

1. การค้าที่หลายหน้า

คำว่า “หลายหน้า” ในที่นี้หมายถึงเมืองฝั่งตรงข้ามแม่น้ำโขง คือเมืองห้วยทรายนั่นเอง ชาวบ้านทั้งในฝั่งเชียงของและห้วยทรายต่างเรียกชุมชนฝั่งตรงข้ามว่าหลายหน้า แม้ว่ากฎเกณฑ์ของรัฐบาลไทยและลาวจะกำหนดจุดผ่านแดนและจุดผ่อนปรนทางการค้าเพียงสองจุดได้แก่ บริเวณท่าเรือบักในเขตเมืองเชียงของ ซึ่งฝั่งตรงข้ามได้แก่ เขตเทศบาลเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว สปป.ลาว และบริเวณท่าเรือบ้านแจมปอง อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ซึ่งฝั่งตรงข้ามได้แก่ บ้านด่าน เมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้วเช่นกัน แต่กระนั้นการค้าที่หลายหน้าเกิดขึ้นระหว่างชุมชนสองฟากฝั่งโขงแทบทุกจุด จากการรวบรวมของด่านตรวจคนเข้าเมืองเชียงของพบว่า มีช่องทางทางน้ำระหว่างคนสองฟากฝั่งในแถบอำเภอเชียงของและเวียงแก่นมีอีกจำนวน 11 ช่องทาง ได้แก่ ช่องทางบ้านหาดบ้าย บ้านดอนที่ บ้านผาอุบ บ้านเมืองกาญจน์ บ้านแก่งไก่อ บ้านห้วยเม็ง บ้านดอนมหารัน บ้านใจใจ บ้านปากอิงใต้ บ้านปากอิงเหนือ และบ้านห้วยลึก

การค้าที่หลายหน้าจึงเป็นเหตุการณ์ปกติในระดับชีวิตประจำวันของชาวบ้านสองฟากฝั่งมาตั้งแต่ก่อนปิดพรมแดนไทย-ลาว กลุ่มคนในฝั่งไทยที่เป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญของการค้าที่หลายหน้าโดยส่วนใหญ่เป็นบทบาทของผู้หญิง และกติกาทางการค้าเกิดขึ้นบนฐานของความสัมพันธ์แบบไว้วางใจ

การค้าที่ท่าเรือแจมปอง

บริเวณท่าเรือแจมปอง มีร้านค้าขายวัสดุก่อสร้างและสินค้าอุปโภคบริโภคอยู่เพียงไม่กี่ร้าน ขณะที่ริมแม่น้ำมีแพที่ขายกล้วยเตี้ยตั้งอยู่ริมน้ำโขงสองแห่ง บรรยากาศบางวันและบางเวลาดูเงียบเรียบจนแทบนึกไม่ออกว่า เหตุใดบ้านแจมปองจึงถูกกล่าวถึงว่าพื้นที่การค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในแถบอำเภอเชียงของ-เวียงแก่น

บ้านแจมปองเป็นแหล่งสำคัญ ในการค้าขายปลา เนื่องจากมีแพที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ไม่ได้ทำหน้าที่แต่เพียงขายกล้วยเตี้ยริมแม่น้ำเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่รับซื้อปลาจากชาวบ้านในฝั่งลาวด้วย

การค้าขายแถบบ้านแจมปองนั้น เจ้าของร้านค้าจะไม่นำสินค้ามาแสดงหรือเปิดร้านค้าใหญ่โต แต่เป็นการจดยรายการสินค้าที่ทางฝั่งลาวต้องการ เช่น การค้าเครื่องมือทางการเกษตร เจ้าของร้านค้าแห่งบ้านแจมปองยกตัวอย่างให้ฟังว่า

“เราจะไม่ตั้งของขาย แต่รับใบสั่งจากลาวและเอาของมาลงให้ อย่างรถไถเดินตาม เฉพาะจุดผ่อนปรนแจมปองขายได้ปีละ 400-500 คัน เป็นอย่างนี้ตั้งแต่เปิดจุดผ่อนปรนเมื่อปี 37 แล้ว”

การค้าขายอุปกรณ์ทางการเกษตร ผู้ค้าจะสั่งซื้อสินค้าจากเชียงรายและต้องไปทำใบกำกับภาษีกับศุลกากรที่เชียงของ นอกจากนี้ยังมีสินค้าของป่าที่มากขึ้นที่ท่าเรือแจมปองหลายชนิด เช่น ลูกชิด ปอสา เป็นต้น ด้วยเหตุนี้อดีตกำนันแห่งบ้านแจมปองและเป็นผู้ที่ทำการค้ากับฝั่งลาวจึงมีความเห็นว่า อยากผลักดันให้บ้านแจมปองเป็นจุดผ่านแดนถาวร แทนที่จะเป็นจุดผ่อน

ปรนดังเช่นในปัจจุบัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลอย่างน้อยสองประการคือ หนึ่ง คนค้าขายต้องเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องภาษีมีด และอีกประการหนึ่งก็คือ การจัดเก็บภาษีตกไปเป็นของอำเภอเชียงของแทนที่จะเป็นภาษีของอำเภอเวียงแก่น เนื่องจากตามกฎหมายของรัฐ จุดผ่อนปรนบริเวณบ้านแจมป่องสามารถเปิดได้เฉพาะวันจันทร์ พุธ ศุกร์เท่านั้น หากแต่ในการปฏิบัติจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่กฎหมายดังกล่าวสามารถที่จะแสดงความศักดิ์สิทธิ์โดยการหยิบยกมาอ้างได้ตลอดเวลา

การค้าบริเวณท่าเรือแถบเชียงของและท่าเรือแจมป่องจึงเป็นพื้นที่ทางการค้าที่เป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน การกิจทางการค้าหรือกฎหมายอันใดที่เข้มงวดในแถบท่าเรือเชียงของ กลับกลายมาเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นในแถบท่าเรือบ้านแจมป่อง การค้าในช่วงปิดพรมแดนราวปีพ.ศ. 2518 -2532 ซึ่งบริเวณเชียงของดูเหมือนจะมีความเข้มงวดในเรื่องการควบคุมคนและสินค้า ที่บ้านแจมป่องกลับเป็นช่องทางที่เป็นโอกาส ยกตัวอย่างเช่น การค้าวัวควาย ในช่วงใกล้เกิดพรมแดน หรือแม้กระทั่งเปิดพรมแดน ราวปี 2528-2535 มีการนำเอาควายมาแลกควายเหล็ก ชาวบ้านแถบนั้นยังจำได้ดีว่ามีควายขึ้นคินละจำนวนมาก เสียงน้ำดังจ๋อมแจ๋มตลอดทั้งคิน และควายเหล่านี้ต่างเรียงแถวขึ้นจากน้ำเพื่อลำเลียงขึ้นรถบรรทุกสิบล้อขับหายไปก่อนฟ้าสาง

การปิดชายแดนหรือปิดพรมแดนไทย-ลาว จึงไม่ได้แปลว่า การค้าลดน้อยลง คนในฝั่งลาว นำปิ่นมาแลกข้าว แลกเมี่ยง มีการลักลอบค้าเต็มไปหมด จากแต่เดิมที่มีท่าเรือ 3 ท่าที่คนใช้ประจำ ได้แก่ ท่ากลาง และท่าของวัดในการไปทำบุญของคนสองฝั่ง เช่น งานบุญมหาชาติ บุญสลากภัตร จลองกุฎีวิหาร และท่าแจม (ท่าใต้) ซึ่งเป็นท่าเรือที่ใช้ในปัจจุบัน แต่ช่วงปิดพรมแดนใช้ทุกที่บริเวณริมน้ำในหมู่บ้านเป็นท่าเรือเพื่อลักลอบค้าขาย

ก่อนปิดพรมแดน ชาวบ้านแจมป่อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเมือง จะไปทำอะไรที่บ้านด่านในฝั่งลาว เพราะที่นาแถวบ้านเป็นของลื้อ คนแจมป่องข้ามไปทำอะไรที่ลาวประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ และทำงานในเตาต้มยาสูบอีกส่วนหนึ่ง

ชาวบ้านแจมป่องคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า ช่วงปิดพรมแดน คนรวยจะรวยมากขึ้น สินค้าแพงหลายเท่าตัว เช่น ยาแก้ปวด ของละ 1 สลึง ขายราคา 3 บาท (คนลาวนิยมซื้อยาแก้ปวดหายไปผสมผืน) น้ำมันก๊าดขวดละ 70 บาท ขายราคา 300 บาท ถ่านไฟฉายคู่ละ 3 บาทขายในราคา 12 บาท ชาวบ้านในฝั่งลาวค้าของเก่าทุกชนิด เช่น ผ้าเก่า กลองกบ งาช้าง พระ เครื่องเงิน โดยมีคนจากเชียงใหม่มารับซื้อและนำไปขายต่อ นอกเหนือจากกลุ่มคนบางกลุ่มที่ค้าขายกับลาวในช่วงปิดพรมแดน ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็หันไปขายของที่ศูนย์อพยพบ้านห้วยตอง และทำไร่ทำสวนข้าวโพด จับปลาไว้กิน ตลอดจนทำยาสูบ

ปรากฏการณ์ที่พรมแดนมีความเข้มแข็งขึ้นและมีการปิดพรมแดน แทนที่การค้าขายจะลดน้อยลง ในความเป็นจริงการค้าบริเวณจุดศูนย์กลางคือท่าเรือเชียงของ ซึ่งมีด่านตั้งอยู่ อาจเงียบและเบาบางลงจริง แต่พื้นที่รอบนอกเป็นช่องทางที่ถูกใช้อย่างเข้มข้นมากขึ้น ดังนั้นการปิด

พรมแดนไม่ได้หมายถึงการค้าจะลดน้อยลง กลับเป็นตรงกันข้ามคือ มีความรุนแรงมากขึ้น และผลประโยชน์ตกอยู่ในมือคนบางกลุ่มเท่านั้น ไม่กระจายตัวไปยังคนเล็กคนน้อยเช่นในอดีต

นอกจากนี้ยังมีการค้าที่หลายนัยในอีกหลายหมู่บ้าน เช่น การค้าที่บริเวณบ้านลือห้วยเม็ง หรือหรือบ้านลือหาดบาย แต่จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ทำให้เห็นว่า ในระยะหลังที่รัฐมีความเข้มงวดในการค้าขายตามท่าเรือของชาวบ้าน ทำให้บริเวณท่าเรือหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางของอำนาจคือหมู่บ้านที่ใกล้กับเทศบาลเมืองเชียงของ เริ่มมีผู้ค้าในหมู่บ้านน้อยรายลงจนกระทั่งในที่สุด การค้าจำกัดอยู่ในมือของกลุ่มเครือญาติของผู้นำในหมู่บ้านเท่านั้น ขณะที่หมู่บ้านที่อยู่ริมน้ำในชุมชนรอบนอก พบว่า นโยบายปราบปรามยาเสพติดในช่วงปีพ.ศ.2547 ได้มีการส่งหน่วยทหารลงไปติดตั้งค่ายพักชั่วคราวในหมู่บ้านแถบรอบนอก ขณะที่ทางอำเภอยังได้เข้ามาควบคุมการค้าขายตามตลาดนัดหมู่บ้านสองฝั่งลาวอีกด้วย

การเข้ามาควบคุมของรัฐผ่านหน่วยงานต่าง ๆ อย่างเข้มงวดมากขึ้น ทำให้ผู้ค้าที่เป็นชาวบ้านรายเล็ก ๆ มีโอกาสเข้าถึงพื้นที่ทางการค้ายากลำบากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ต้องอาศัยความไว้วางใจเชื่อใจในความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ตลอดจนความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันมากขึ้น โดยการส่งข่าวบอกต่อภายในกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นเครือญาติ หรือเพื่อนบ้านเพื่อใช้ความสัมพันธ์เหล่านี้ในการหลบเลี่ยงการให้หรือแสดงอำนาจของหน่วยงานรัฐที่พร้อมจะหยิบยกเอาความศักดิ์สิทธิ์ของพรมแดนรัฐชาติขึ้นมาใช้ตลอดเวลา

2. การค้าระหว่างเชียงของและเมืองในฝั่งลาว

อาจเป็นไปได้สำหรับผู้คนในกรุงเทพฯและภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยที่ไม่รู้จักหรืออาจจะไม่เคยแม้แต่ได้ยินชื่อเมืองเชียงของ แต่หากข้ามพรมแดนรัฐชาติไปยังประเทศลาวแล้ว ผู้คนในเมืองสิง และเมืองอื่น ๆ เลียบชายแดนจีน-ลาว ตลอดจนเมืองอุดมไซ จนกระทั่งถึงเมืองขวาและเมืองใหม่ที่อยู่ติดชายแดนเดียนเบียนฟูของประเทศเวียดนาม ตลอดจนรวมถึงผู้คนในเมืองหลวงพระบาง แทบจะไม่มีใครที่ไม่รู้จักเมืองเชียงของ

การค้าระหว่างไทย-ลาว ในแถบจังหวัดเชียงราย ไม่ได้มีเฉพาะสายเชียงของ-หลวงพระบางเท่านั้น หากแต่ยังมีเส้นทางการค้าหลายสาย ยกตัวอย่างเช่น เชียงของ-เชียงกก-เมืองสิง (บริเวณชายแดนจีน-ลาว) เชียงของ-ปากแบ่ง-อุดมไซ-เมืองขวา (บริเวณชายแดนลาว-เวียดนาม) ตลอดจนเชียงของ-ปากทา-ปากแบ่ง-หลวงพระบาง

เส้นทางการค้าเหล่านี้เป็นเส้นทางการค้าเดิมนับตั้งแต่ก่อนเปิดพรมแดนไทย-ลาวในปีพ.ศ. 2518 ยกตัวอย่างเช่น ชาวจีนไหหลำที่เปิดร้านอาหารและเกสเฮ้าส์ในเมืองสิงมีญาติพี่น้องชาวจีนไหหลำทำการค้าอยู่บริเวณบ้านหัวเวียงในแถบอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย หรือเจ้าของเกสเฮ้าส์ชาวลื้อที่เมืองสิงเป็นญาติสนิทกับเจ้าของร้านข้าวซอยที่บ้านชาวลื้อน้ำเก็งในแถบห้วยทราย

หรือชาวลื้อในตลาดหลวงน้ำทาเคยเป็นเพื่อนบ้านกับชาวลื้อหาดบ้ายเมื่อครั้งที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บ้านโรงเลื่อยในฝั่งห้วยทราย เป็นต้น

ตัวอย่างเครือข่ายความเป็นเครือญาติหรือเพื่อนฝูงข้างต้นช่วยขยายความเข้าใจในมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนบนเส้นทางต่าง ๆ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ซ้อนทับระหว่างความเป็นเครือญาติและการค้าขาย อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่า การค้าเกิดขึ้นบนความสัมพันธ์ทางเครือญาติเท่านั้น แต่เครือข่ายการค้ายังเกิดขึ้นกับการสร้างความสัมพันธ์บนฐานความไว้วางใจในรูปแบบอื่น ๆ ด้วย

ความสัมพันธ์เหล่านี้หดหายหรือเบาบางลงไปบ้างในช่วงของการปิดพรมแดนในยุคสงครามเย็น ทั้งนี้เนื่องจากความยากลำบากในการติดต่อสื่อสารตลอดจนการคมนาคมต่าง ๆ ต่อมาเมื่อสงครามสิ้นสุดลง การเปิดเส้นทางทางการค้าได้หวนกลับมาอีกครั้ง โดยความสัมพันธ์ทางการค้าในครั้งนี้มีทั้งขอบเขตทางสังคมภายใต้ความเป็นเครือญาติ ความเป็นชาติพันธุ์ หรือความเป็นเพื่อน ตลอดจนระบบความสัมพันธ์บนความไว้วางใจในรูปแบบใหม่ ๆ ได้ถูกนำมาเป็นต้นทุนทางสังคมของการค้าในแถบเชียงของและเมืองอื่น ๆ ในฝั่งลาว

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางการค้าของผู้คนบนเส้นทางระหว่างเชียงของ-หลวงพระบาง ได้แก่ การค้าทางเรือ ในที่นี้จะนำเสนอกรณีของผู้ค้าชาวลาวกับการค้าขายบนเส้นทางนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในเชียงของ ประกอบด้วย คู่ค้าชาวจีนในตลาดเชียงของ คู่ค้าชาวเมืองเชียงของ ตลอดจนการจัดวางความสัมพันธ์บนพื้นที่ทางการค้าซึ่งทุนทางวัฒนธรรมที่นำมาใช้ในการค้าขายนั้นประกอบไปด้วยการใช้ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ความเป็นเพื่อนและนำมาพัฒนาเป็นเครือญาติ ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มคนใหม่ ๆ ผ่านระบบความไว้วางใจที่ต้องใช้เวลาและการปฏิบัติตนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

บรรดาร้านรวงในตลาดเชียงของ ส่วนใหญ่เป็นร้านค้าชาวจีนที่มาตั้งรกรากตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2510 ในบรรดาร้านค้าเหล่านี้มีร้านค้าขายส่งสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งเป็นที่รู้จักในแวดวงการค้าเชียงของ-หลวงพระบางไม่ต่ำกว่า 6 แห่งด้วยกัน นอกจากนี้ยังมีร้านค้าขายวัสดุอุปกรณ์ก่อสร้างอีกไม่ต่ำกว่า 4 แห่ง

ในช่วงก่อนปิดพรมแดน และช่วงเปิดพรมแดนใหม่ ๆ นั้น การค้าสายเชียงของ-หลวงพระบาง เป็นเรือขนาดไม่เกิน 20 ตัน บรรดาพ่อค้าแม่ค้าได้เดินทางจากหลวงพระบางมาซื้อของที่เชียงของด้วยตนเองและนำสินค้าเหล่านั้นกลับไปขาย เวลานั้นมีแม่ค้าชาวลาวหลวงพระบางมาซื้อของจากร้านค้าเป็นจำนวนหลายสิบคน จนกระทั่งในช่วงราว 5-6 ปีที่ผ่านมา จำนวนคนค้าจากหลวงพระบางลดลงไป เรียกได้ว่า บรรดาแม่ค้าชาวลาวหลวงพระบางมาซื้อของด้วยตนเองน้อยลง แต่จะเป็นการซื้อฝากเรือขนส่งสินค้ามากกว่า ในปัจจุบันมีเรือสินค้าจากหลวงพระบางมาซื้อสินค้าที่เชียงของราว 20 ลำ น้ำหนักเรือมีขนาดสูงสุดอยู่ที่ 120 ตัน จากบันทึกของท่าเรือเชียงของ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่จอด

เรือจากลาวและจีนพบว่า ในเดือนที่มีเรือจากลาวเข้ามาจอดมากอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน – เดือนธันวาคม เช่น ในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2547 มีเรือเข้าจอด 59 เที่ยว และเดือนธันวาคม ปีเดียวกัน มีเรือเข้าจอด 47 เที่ยว

การเริ่มต้นค้าขายสายเชียงของ-หลวงพระบาง พบว่า ชาวจีนที่เปิดร้านค้าในตลาดเชียงของยังเป็นคนกลุ่มเดิมกับที่ค้าขายช่วงก่อนปิดพรมแดน แต่สำหรับลูกค้าชาวหลวงพระบางส่วนใหญ่เป็นคนหน้าใหม่ที่ต้องเริ่มต้นทำความรู้จักคุ้นเคยและสร้างความสัมพันธ์ในแง่ของการซื้อสินค้าเงินเชื่อ

การค้าขายทางเรือสายเชียงของ-หลวงพระบาง เพียวขาขึ้นจากหลวงพระบางมาเชียงของ คนลาวจะนำสินค้าประเภทลูกชิด ปอสา ลูกเดือย ไม้แปรรูป เปลือกบง เมล็ดงา ดอกหญ้า (ก่ง) หวายเส้น มาขายให้แก่ผู้ค้าในฝั่งไทย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเชียงของ ขณะที่อีกส่วนหนึ่งเป็นคนต่างถิ่น เช่น ผู้ค้าจากจังหวัดสุโขทัยมารับซื้อลูกชิด ผู้ค้าจากจังหวัดน่านมาซื้อไม้แปรรูปจากลาว เป็นต้น

พ่อสุขกับแม่จันถนอม : สายสัมพันธ์บนเส้นการค้าเชียงของ-หลวงพระบาง

ก่อนปีพ.ศ.2532 เวลานั้นพรมแดนไทยลาวยังไม่ได้เปิดพรมแดนการค้าไทย-ลาวอย่างเป็นทางการ พ่อสุขรับจ้างบริษัทลาวแห่งหนึ่งเพื่อทำหน้าที่ขนส่งสินค้าทางเรือจากหลวงพระบางมายังเมืองมอม ซึ่งอยู่ในฝั่งลาว ห่างจากสามเหลี่ยมทองคำไปไม่มากนัก พ่อสุขเป็นเจ้าของเรือขนาด 20 ตัน เขารับจ้างขนส่งกาแฟ และหมากแฉ่งให้แก่บริษัท เพียวขากลับได้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคซึ่งส่วนใหญ่เป็นสินค้าของไทย โดยซื้อจากเมืองในพม่า ซึ่งอยู่ตรงข้ามเมืองมอม

จนกระทั่งชายแดนไทย-ลาวเปิดในปีพ.ศ.2532 พ่อสุขจึงเริ่มหันมาค้าขายระหว่างเมืองหลวงพระบาง – เชียงของ สินค้าที่นำจากหลวงพระบาง ได้แก่ ลูกชิด พ่อสุขค้าขายกับพ่อสวัสดิ์ เนื่องจากทั้งคู่เป็นเสี่ยวกัน เมื่อครั้งยังเป็นหนุ่ม ทั้งพ่อสุขและพ่อสวัสดิ์บวชเรียนอยู่ที่วัดในหลวงพระบางด้วยกัน แต่ต่อมาพ่อสวัสดิ์ได้มาตั้งรกรากอยู่แถบเชียงของ เมื่อเปิดพรมแดนทั้งคู่จึงค้าขายลูกชิดด้วยกัน

ในราวปีพ.ศ.2544 พ่อสุขได้เปลี่ยนเรือจากขนาด 20 ตัน เป็นเรือ 80 ตัน วิ่งล่องระหว่างหลวงพระบาง-เชียงของ การวิ่งเรือบนเส้นทางสายนี้มีสองลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการรับซื้อสินค้าและนำมาส่งขายให้แก่ลูกค้าที่เชียงของ ยกตัวอย่าง พ่อสุขได้รับซื้อลูกชิดจากพ่อค้าคนกลางที่ทำหน้าที่รวบรวมลูกชิดจากชาวลาวเทิงหรือขมุที่นำมาส่งให้ จากนั้นพ่อค้าคนกลางซึ่งมีอยู่หลายคนจะนำลูกชิดที่รับซื้อมาจากชาวลาวเทิงมาส่งขายต่อให้พ่อสุขซึ่งมีโกดังจัดเก็บลูกตัว เมื่อพ่อสุขรวบรวมได้ในปริมาณมากเพียงพอจึงจะนำลงเรือมายังเชียงของ

ผู้รับซื้อลูกชิดในเขตอำเภอเชียงของ เป็นคนในฝั่งไทยที่มีเชื้อสายลาว คนเมือง ตลอดจนคนต่างถิ่นที่มารอขึ้นสินค้าบริเวณท่าเรือเชียงของ ในบริเวณนี้มีผู้รับซื้อลูกชิดรายใหญ่นับไม่ต่ำกว่า

4 คน นอกจากนี้ยังพบว่า มีผู้ค้าจากฝั่งไทยไปตั้งโกดังรับซื้อลูกตำในแขวงบ่อแก้ว และนำรถบรรทุกข้ามบริเวณท่าเรือบักเพื่อบรรทุกลูกชิดในบริเวณแขวงบ่อแก้วอีกทางหนึ่งด้วย

การนำสินค้าข้ามพรมแดน ผู้ค้าชาวลาวจะผ่านการตรวจตราจากหลวงพระบาง และมีใบขนส่งสินค้าแนบมากับเรือจนกระทั่งมาถึงเมืองห้วยทราย แขวงบ่อแก้ว ผู้ค้าจะทำเอกสารที่ด่านห้วยทรายเพื่อขออนำสินค้าออกนอกประเทศ จากนั้นจะนำเรือมาจอดบริเวณท่าเรือเชียงของในฝั่งไทย โดยแจ้งและเสียค่าจอดเรือกับท่าเรือเชียงของ ซึ่งเป็นหน่วยงานของการท่าเรือแห่งประเทศไทยเปิดทำการเมื่อต้นปีพ.ศ.2546 หากเป็นสินค้าพืชไร่ จะมีด่านตรวจพืชนำตัวอย่างไปตรวจโรคหรืออแมลง ในกรณีที่ใบไม้แปรรูปจะต้องแจ้งป่าไม้จังหวัดเชียงราย และนำสินค้าไปเก็บไว้ในโกดังชั่วคราวเพื่อรอป่าไม้ไปตรวจ พร้อมกันนั้นก็จะไปผ่านการเสียภาษีที่ด่านศุลกากรเชียงของรัฐบาลไทยให้สิทธิพิเศษประเทศในกลุ่มอาเซียน ดังนั้นการนำเข้าพืชไร่หลายชนิด เช่นลูกชิด หากมีใบรับรองแหล่งกำเนิด จะได้สิทธิการลดอากรจากร้อยละ 30 เหลือเพียงร้อยละ 5 เท่านั้น ขณะที่ไม้แปรรูปเสียอากรเพียงร้อยละ 1 ของราคาสินค้า

พ่อสุขค้าขายลูกชิดมาจนกระทั่งหลายปีที่ผ่านมาจึงได้ยกเลิกการนี้ให้แก่ลูกสาวและลูกเขย ซึ่งก็ไม่ใช่ใครอื่นไกล ลูกเขยของพ่อสุขคือลูกชายของพ่อสวัสดิ์ ซึ่งเป็นทั้งเลี้ยวและคู่ค้าในเชียงของนั่นเอง ปัจจุบันพ่อสุขจึงทำหน้าที่รับจ้างขนส่งสินค้าประเภทต่าง ๆ จากหลวงพระบางมาเชียงของ เช่น รับขนส่งไม้แปรรูป รับขนส่งลูกชิดของลูกเขยและลูกสาว เป็นต้น

ในการล่องเรือจากกลับจากเชียงของไปยังหลวงพระบางนั้น ผู้ค้าซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าของเรือ จะมีทางเลือกอย่างน้อยสองทาง ได้แก่ 1. การรับจ้างขนส่งสินค้าจากเมืองห้วยทรายไปยังหลวงพระบาง เช่น การรับจ้างขนรถจักรยานยนต์จากจีนที่มาประกอบบริเวณเมืองห้วยทรายเพื่อขนส่งไปยังหลวงพระบาง เป็นต้น 2. การซื้อสินค้าจากฝั่งไทยไปขายยังหลวงพระบาง ซึ่งมีทั้งการรับสั่งซื้อสินค้าจากร้านค้าในหลวงพระบาง ตลอดจนการซื้อสินค้าเพื่อนำไปขายส่งยังร้านค้าในตลาดของเมืองหลวงพระบาง

กรณีของพ่อสุขก็เป็นเช่นเดียวกัน ภารกิจการรับซื้อสินค้าจากเชียงของไปขายที่หลวงพระบางมักเป็นบทบาทหน้าที่ของแม่จันถนอมและลูกสาวที่ปัจจุบันกลายมาเป็นสะไก้เชียงของ ขณะที่พ่อสุขและแม่จันถนอมออกวิ่งเรือสายหลวงพระบาง-เชียงของ ที่บ้านของทั้งคู่ในเมืองหลวงพระบาง มีลูกสาวคนหนึ่งที่ทำหน้าที่รวบรวมสินค้าอุปโภคบริโภครวมทั้งของกินประเภทของแห้งจากทะเลที่บรรดาแม่ค้านั่งตลาดต้องการ โดยจะโทรศัพท์มาสั่งแม่และน้องสาวที่เชียงของให้ซื้อสินค้าต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อนำไปขายส่งอีกทอดหนึ่ง น้องสาวที่อยู่เชียงของจะสั่งซื้อของแห้งโดยเฉพาะปลาหมึกแห้งจากแถบสมุทรสงครามเนื่องจากมีญาติของสามีรู้จักแหล่งซื้อที่นั่น ปลาหมึกแห้งเหล่านี้จะถูกจัดส่งไปยังพี่สาวในหลวงพระบางเพื่อส่งต่อไปยังบรรดาแม่ค้านั่งตลาดในเมืองหลวงพระบาง

ไม่เฉพาะการรับซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคเท่านั้น ในเที่ยวขากลับไปยังหลวงพระบางหนนี้ แม่จันทนอมได้รับออเดอร์ในการซื้อกระเบื้องจำนวน 10,000 แผ่นเพื่อไปส่งยังร้านขายวัสดุก่อสร้างในหลวงพระบางอีกด้วย

การซื้อสินค้าแต่ละเที่ยวมีมูลค่าตกประมาณหนึ่งล้านถึงสองล้านบาท การชำระหนี้ส่วนใหญ่ใช้ระบบเงินเชื่อประมาณ 1-2 เดือน ลูกสาวของพ่อสุขที่ค้าขายอยู่ในหลวงพระบางเล่าว่า เจ้าของร้านค้าคือบรรดา เจ้และเฮียหลายคนที่เป็นคู่ค้าในเชียงของต่างเคยเดินทางมาเยี่ยมเยียนบ้านช่องในหลวงพระบาง

“เราค้าขายกันมานาน เจ้เขาก็กินเที่ยวบ้านเรา มาดูว่าเรามีหลักมัน (คง) มาดูบ้านที่หลวงพระบาง”

ในเรื่องของการสร้างความไว้วางใจแก่ร้านค้านั้น ขณะที่ผู้ซื้อสินค้าจากหลวงพระบางมักสั่งซื้อสินค้าจากร้านค้าหลายแห่งในตลาดเชียงของพร้อม ๆ กัน และพยายามที่จะจ่ายเงินให้ตรงตามเวลา หรือหากไม่มีเงินเพียงพอจริง ๆ ก็ะบอกกับเจ้าของร้านค้าตรงไปตรงมาเพื่อขอยืดระยะเวลา ขณะที่เจ้าของร้านค้าในเชียงของหลายแห่งพูดตรงกันว่า การค้าขายกับผู้ค้าในฝั่งลาวเป็นเรื่องที่ต้องเสี่ยง เพราะพวกเขาอาจจะหายไปและไม่สามารถไปตามเก็บเงินได้ในภายหลัง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการพิจารณาว่าควรให้ความไว้วางใจในระดับใด

การค้า “ซบเซา” ที่เชียงของกลางทศวรรษ 2540

ผู้ค้าชาวหลวงพระบางให้ความเห็นว่าการค้าสายหลวงพระบาง – เชียงของซบเซาด้วยเงื่อนไขหลายประการ กล่าวคือ ปัจจุบันมีเส้นทางการเข้ามาของสินค้าในหลวงพระบางหลายเส้นทาง ยกตัวอย่างเช่น มีบริษัทตัวแทนจำหน่ายเข้ามาขายสินค้าประเภทยาสระผม ยาสีฟัน กาแฟ และเครื่องดื่มหลายชนิดโดยตรง นอกจากนี้เส้นทางการคมนาคมจากเวียงจันทน์มายังหลวงพระบางก็สะดวกมากขึ้นกว่าเดิม และมีบริษัทหลายแห่งมาเปิดที่เวียงจันทน์และส่งสินค้ามาด้วยตนเอง นอกจากนี้สองปีที่ผ่านมาแขวงบ่อแก้วเก็บภาษีสูงขึ้นหลายเท่าตัว ดังนั้นการเดินทางไปซื้อของเองก็ต้องมีต้นทุนสูงขึ้น รวมทั้งต้นทุนในเรื่องอื่น ๆ แม้นั่งตลาดในหลวงพระบางจึงใช้วิธีฝากบรรดาเจ้าของเรือซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ค้าคนกลางและเป็นผู้ค้าส่งไปพร้อมกันเพื่อสั่งซื้อสินค้าบางส่วนจากเชียงของ ขณะเดียวกันก็สั่งซื้อสินค้าจากช่องทางอื่น ๆ เช่น เมืองแก่นท้าวของลาว ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับจังหวัดเลย เป็นต้น

ผู้ค้าทางเรือสายเชียงของ-หลวงพระบางเล่าว่า การเก็บภาษีที่ห่วยทรายสูงมาก วิธีเลี่ยงภาษีทำได้หลายทาง เช่น เอาสินค้าที่ต้องเสียภาษีมาก ๆ ไว้ข้างล่าง และนำสินค้าที่เสียภาษีน้อยไว้ข้างบน หรือ ขอจ่ายภาษีในจำนวนที่น้อยกว่าที่ขนส่ง การเสียภาษีของเรือลาวจากเชียงของ ไม่

ต้องเสียภาษีสินค้าขาออกในฝั่งไทย แต่ผู้ค้าชาวลาวต้องเสียภาษีต้นทางและเสียอากรขาเข้าที่เมืองหลวงพระบาง

ด้วยเงื่อนไขภายในของลาว นับตั้งแต่ช่องทางการซื้อสินค้าของหลวงพระบางมีความหลากหลายมากขึ้น และการขึ้นภาษีสินค้าขาเข้าในแขวงบ่อแก้วสูงขึ้น เป็นคำอธิบายที่ผู้ค้าชาวลาวหลวงพระบางบอกเล่าเกี่ยวกับการค้าที่ลดลงกับเชียงของ

ส่วนเจ้าของร้านค้าในเชียงของมองสถานการณ์การค้าขายกับลาวทั้งที่เป็นเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงในฝั่งลาวดังที่ผู้ค้าชาวลาวหลวงพระบางมองเห็น ขณะเดียวกันเงื่อนไขภายในฝั่งเชียงของเอง พบว่า มีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มผู้ประกอบการฝั่งเชียงของ เช่น การปล่อยบัญชีให้แก่ลูกค้าในฝั่งลาวและหลายรายต้องเจอกับการหนีหนี้

เจ้าของร้านค้าขายปลีกและส่งซึ่งมีเชื้อสายจีนจากภาคกลางของประเทศและอพยพมาอยู่เชียงของนานกว่าครึ่งชีวิต เขานับเป็นผู้กว้างขวางคนหนึ่งในการค้าข้ามพรมแดนชนิดหลับตาเห็นเครือข่ายของผู้ค้าชาวลาวหลวงพระบางอย่างชัดเจน เจ้าของร้านค้าสะท้อนภาพการค้าเชียงของ-หลวงพระบางว่า “คนจากฝั่งลาวมาซื้อของ บางส่วนก็ซื้อเงินสด ถ้าซื้อมาก ๆ ก็เป็นระบบไว้ใจกัน มันก็เป็นเรื่องน่าหวาดเสียว การค้าที่นี้ไม่เหมือนกับที่เขาเปิด L/C ในกรุงเทพฯ หรือที่อื่น”

L/C ที่กล่าวถึงคือ Letter of Credit ซึ่งเป็นหลักคำประกันที่สถาบันการเงินเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการค้าระหว่างประเทศ แต่การค้าขายระหว่างผู้ค้าแถบเชียงของ-หลวงพระบางอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายโดยตรงซึ่งวางอยู่บนความไว้เนื้อเชื่อใจ² เช่น ระยะเวลาในการรู้จักกันและเรียนรู้ว่าลูกค้าไว้ใจได้ หรือการเดินทางไปรู้จักบ้านเรือนของลูกค้าที่หลวงพระบาง เป็นต้น

เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องกับการค้าทางเรือกล่าวถึงลักษณะเฉพาะของผู้ค้าจากหลวงพระบางว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างผู้ค้าจากลาวและเชียงของมักจะพิจารณาจากสามส่วนด้วยกัน ได้แก่ 1. การเป็นคู่ค้าเก่าคือรู้จักมักคุ้นต่อกัน 2. ราคา และ 3. เครดิต เจ้าหน้าที่รายเดียวกันกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างเรือลาวและเรือจีนว่า

“เรือลาวจะมาจอดที่ท่าเรือเชียงของครั้งละประมาณ 7-14 วัน ส่วนหนึ่งก็เพื่อรอเก็บเงินจากลูกค้าฝั่งเชียงของที่สั่งซื้อพวกของป่า หรือ ไม้แปรรูป เมื่อได้เงินจนครบแล้วก็จะนำเงินดังกล่าวไปซื้อสินค้าใส่กลับเรือไปขายต่อที่หลวงพระบาง ส่วนเรือจีนจะเป็นการรับจ้างขนส่งเฉย ๆ ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องการเงิน”

² จากการรวบรวมสถิติมูลค่านำเข้าและสินค้าส่งออกของด่านศุลกากรเชียงของเสนอว่า ในปีงบประมาณ 2547 คือ เดือน ตุลาคม 2546 – กันยายน 2547 มูลค่าสินค้าขาออกประมาณ 533,342,069.77 บาท ขณะที่มูลค่าสินค้าขาเข้าในปีเดียวกันประมาณ 270,142,859.15 บาท

คำบอกเล่าข้างต้นแสดงถึงลักษณะเฉพาะทางการค้าระหว่างหลวงพระบาง-เชียงของซึ่งมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องเป็นอย่างมาก และความสัมพันธ์เหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีทางการค้าชายแดนแบบหนึ่งในเชียงของ

3. การค้าระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอก

ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างผู้คนในเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอกมีทั้งที่เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าในระดับวิถีชีวิตประจำวัน และการค้าตามฤดูกาล ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการค้าเหล่านี้เกี่ยวข้องกับความเป็นชาติพันธุ์อยู่ด้วย

1. **ความสัมพันธ์ทางการค้าในระดับวิถีชีวิตประจำวัน** การคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างถนนสายหลัก สายรองและเส้นทางเข้าหมู่บ้านจากตัวเมืองเชียงของไปยังหมู่บ้านอาจกล่าวได้ว่า เพิ่งจะอยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ในช่วงต้นทศวรรษ 2540 เท่านั้น ในปัจจุบันเส้นทางจากเชียงของไปยังหมู่บ้านผาตั้งในเขตอำเภอเวียงแก่นก็ยังอยู่ในสภาพที่ไม่ดีนัก

ดังนั้นช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอกที่สำคัญ ได้แก่ คนขับรถโดยสารประจำทาง เช่น รถโดยสารสายเชียงของ-เชียงแสน ซึ่งจะแวะผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดเส้นทางนี้ไม่เพียงรับส่งผู้โดยสารเท่านั้น แต่คนขับรถโดยสารยังทำหน้าที่เป็นคนกลางในการรับส่งซื้อสินค้าจากลูกค้าประจำ เช่น การสั่งซื้อเส้นข้าวซอยจากเชียงของไปยังชุมชนลือหาดบ้าย เป็นต้น เส้นทางรถประจำทางจากเชียงของ-เวียงแก่น-ผาตั้ง การกิจของคนขับรถไม่เพียงขนส่งผู้โดยสารเท่านั้น หากแต่ยังรับซื้อของส่งตามร้านค้า และทำธุรกิจบริการอย่างหลากหลาย เช่น รับฝาก-ถอนเงินในธนาคาร รับส่งธนาคัติทางไปรษณีย์ ตลอดจนเป็นผู้นำข่าวสารและความเคลื่อนไหวระหว่างเมืองเชียงของและชุมชนรอบนอก นอกจากนี้ยังเส้นทางรถประจำทางเพื่อเชื่อมโยงระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ อีกหลายสาย

ในอดีตที่ผ่านมา คนขับรถประจำทางเป็นผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางการค้าและข้อมูลข่าวสารที่สำคัญระหว่างชุมชน แต่ปัจจุบันเนื่องจากการค้าในเมืองเชียงของค่อนข้างขบเซา เจ้าของร้านค้าจึงใช้กลยุทธ์ใหม่โดยการนำสินค้าไปส่งให้ตามร้านค้าเอง แทนที่จะให้ลูกค้าเข้ามาหาซื้อของในเมืองหรือฝากรถโดยสารมาซื้อ นอกจากนี้ในบางชุมชนที่มีสัญญาณโทรศัพท์มือถือ การใช้เทคโนโลยีจึงมีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น

ร้านค้าในตลาดเชียงของ เป็นทั้งร้านค้าปลีกและร้านค้าส่งในขณะเดียวกัน จากการพูดคุยกับร้านค้าในชุมชนรอบนอก เช่น ชุมชนชาวลือหาดบ้าย พบว่า เจ้าของร้านค้าในตลาดเชียงของซึ่งเป็นชาวเย้าจะเป็นผู้นำสินค้ามาส่งตามร้านค้าในหมู่บ้าน โดยเจ้าของร้านในหมู่บ้านจะโทรศัพท์ไปสั่งสินค้าหรือส่งสินค้าในแต่ละครั้งที่เจ้าของร้านในเมืองแวะมาเยี่ยมเยียนลูกค้าตามร้านค้าปลีก

นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางการค้าผ่านคนกลางที่ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงการติดต่อระหว่างชุมชนนอกเมืองและตัวเมืองเชียงของแล้ว การคมนาคมที่สะดวกขึ้น เช่น การมีรถโดยสารประจำหมู่บ้าน หรือ การใช้จักรยานยนต์ ตลอดจนการเดินทางเท้าของกลุ่มชาติพันธุ์บนดอย เช่น ชาวม้ง ยังสามารถพบเห็นได้เป็นปกติ บ่อยครั้งที่สามารถพบเห็นหญิงวัยกลางคนชาวม้งบ้านทุ่งพัฒนา ทุ่งน่าน้อย ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองเชียงของราว 8-10 กิโลเมตร เดินทางลงมาเมืองเชียงของกับลูกหลานตัวเล็ก โดยนำตะไคร้ ข่า ชิง พริกจำนวนเล็ก ๆ น้อย ๆ เปื้อนใส่ตะกร้าสานมาเดินขายตามเกสเจ้าหรือบ้านเรือนต่าง ๆ เป็นต้น

การค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นจุดเด่นของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มยังเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น ข้าวแรมพิน เป็นอาหารที่มีชื่อของชาวลื้อ ชาวหมู่บ้านห้วยกอกจึงมาซื้อข้าวแรมพินจากชาวลื้อห้วยเม็งเพื่อนำไปขายต่อในหมู่บ้าน หรือผลิตภัณฑ์จากเต้าหู้เป็นอาหารที่มีชื่อของชาวเย้า พบว่า ชาวเย้าแห่งบ้านทุ่งพัฒนาทำเต้าหู้ขายส่งในตลาดเชียงของ เป็นต้น

2. ความสัมพันธ์ทางการค้าตามฤดูกาล

การค้าตามฤดูกาลระหว่างชุมชนได้แก่ การค้าผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากชุมชนรอบนอกทุกแห่งล้วนแต่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ได้แก่ การปลูกข้าวโพด ผักกาดเขียว ถั่วแขก แต่เพื่อขับเคลื่อนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนชาติพันธุ์บนที่สูงและชุมชนในเมือง จึงจะนำเสนอความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และคนเมือง

การค้าผลผลิตทางการเกษตรของคนดอย

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญสำหรับกลุ่มคนต่าง ๆ นอกเหนือจากการทำสวนผลไม้ ได้แก่ ข้าวโพด ถั่วแขก ผักกาดเขียว เป็นต้น ส่วนพืชเงินสดสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในแถบเมืองเชียงของ ได้แก่ ข้าวโพด ข้าวก่ำ กุ้งซึ่งเป็นพืชชนิดหนึ่งสำหรับทำไม้กวาด นอกจากนี้ยังมีชิง ข่า ตะไคร้ พริก เป็นต้น

การปลูกพืชเช่น พริก ชิง ข่า ตะไคร้ พบว่า ชาวม้งเป็นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่นิยมปลูกพืชเหล่านี้และนำมาขายโดยการเดินเท้าหรือนั่งรถโดยสารระยะทางจากหมู่บ้านทุ่งน่าน้อย ทุ่งพัฒนา ประมาณ 8-10 กิโลเมตรเพื่อนำผลผลิตมาขายตามบ้านเรือนและตลาดเชียงของ ชาวม้งที่นำผลผลิตแบกใส่เปื้อนมาขายส่วนมากเป็นหญิงชราชาวม้งและมักจะเดินมาพร้อมกับลูกหลานในวัยเด็ก บ้างก็นำพริกสดมาวางขายที่ตลาดเชียงของ อย่างไรก็ตาม วันศุกร์ซึ่งมีตลาดนัดเชียงของจะเป็นวันที่มีชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ นำผลผลิตลงมาขายพร้อมกับจับจ่ายซื้อของจำเป็นมากกว่าวันปกติธรรมดา

สำหรับการค้าพืชเงินสด ชาวมัง ชาวเย้า และชาวขมุส่วนใหญ่จะปลูกข้าวกำ และข้าวโพดในไร่ .ผลผลิตทางการเกษตรเหล่านี้จะมีผู้ค้าชาวเย้ามารับซื้อและนำส่งต่อขายให้แก่คนเมืองในเชียงของ

นายไหนด เป็นผู้ค้าชาวเย้าที่รับซื้อผลผลิตจากไร่ของชาวมัง ชาวเย้า และชาวขมุ เขามีรถบรรทุกจำนวน 3 คัน รถสองคันเป็นรถเกาที่สามารถบุกตะลุยเพื่อไปรับซื้อข้าวโพด ข้าวกำจากไร่ของชาวมัง ชาวเย้า และชาวขมุที่อยู่ห่างไกลและถนนหนทางยากลำบาก นายไหนดเรียนรู้จักการค้าข้าวโพดมาตั้งแต่วัยหนุ่มอายุราว 15 ปีจนกระทั่งปัจจุบันเขาอายุกว่า 30 ปีแล้ว ในวัยหนุ่ม เขาออกตะลุยไปกับพ่อเพื่อรับซื้อข้าวโพดบนพื้นที่ต่าง ๆ สถานะของเขาและพ่อไม่แตกต่างกันมากนัก พวกเขาทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากไร่เพื่อขายให้แก่ผู้ค้าชาวจีนในเมืองเชียงของ ซึ่งในยุคพ่อเขาเคยขายให้แก่ชาวจีนที่เชียงของที่พวกเขาเรียกคำว่า “เฮีย” นำหน้าชื่อ ปัจจุบันผู้ค้ารายนี้หันไปค้ากำ ถั่วแขกและค้าของเก่า นายไหนดจึงนำผลผลิตขายต่อให้แก่คนเมืองอีกคนหนึ่งแถบรอบนอกของตัวเมืองเชียงของ ซึ่งผู้ค้ารายใหม่เป็นผู้ค้ารายใหญ่ที่นำผลผลิตเหล่านี้ส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลางของประเทศ

ในรอบหนึ่งปี ช่วงเดือนสิงหาคม - เดือนธันวาคม เป็นช่วงการเก็บเกี่ยวข้าวโพด โดยเฉพาะสองเดือนแรกจะส่งข้าวโพดเปียกเพื่อไปเข้าไซโลอย่างน้อยวันละหนึ่งเที่ยว หรือบางครั้งมากถึงสองเที่ยว ลำรถหนึ่งสามารถบรรทุกได้ราว 1.7-1.8 ตัน ขณะที่ในช่วงสามเดือนหลังจะนำข้าวโพดเข้าไซโล 2-3 วันต่อหนึ่งลำรถ ดังนั้นในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวโพด เฉพาะพ่อค้าเย้าคือ นายไหนดเพียงรายเดียวได้รวบรวมข้าวโพดจากชาวมัง ชาวเย้าและชาวขมุในสามหมู่บ้านแถบอำเภอเชียงของและหมู่บ้านมังบางแห่งในแถบอำเภอเวียงแก่นมากกว่า 200 ตัน ข้าวโพดจำนวนนี้จะนำไปส่งให้กับคนเมืองเพื่อส่งต่อไปยังโรงงานในจังหวัดสระบุรี ลพบุรีและอยุธยา

ในช่วงปลายของฤดูเก็บเกี่ยวข้าวโพด ผู้ค้าชาวเย้าจะรับซื้อข้าวกำเพื่อนำไปขายให้แก่โรงสีที่อำเภอแม่จันด้วย หลังจากจากการค้าข้าวโพดและข้าวกำเรียบร้อยแล้ว ราวเดือนมกราคมจนกระทั่งก่อนที่ต้นก้างจะออกดอก คือราวเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนมีนาคม ช่วงเวลาดังกล่าว นายไหนดจะเก็บรวบรวมก้างจาก ‘กลุ่มชาวคอย’ เพื่อนำไปส่งขายต่อให้กับเฮียชาวจีนในอำเภอเชียงของและผู้ค้าคนกลางรายนี้จะนำก้างไปส่งยังโรงงานทำไม้กวาดในจังหวัดปราจีนบุรีต่อไป หลังจากการเก็บก้างแล้ว จึงเป็นช่วงฤดูที่จะต้องกลับเข้าไปยังไร่เพื่อปลูกข้าวโพดสำหรับขายในฤดูกาลต่อไป

ขอบเขตของพื้นที่ในการเก็บรวบรวมผลผลิตจากไร่ที่เคยครอบคลุมถึงชุมชนชาวเย้าแถบอำเภอรุณตาน อำเภอพญาเม็งราย และอำเภอเวียงแก่น แต่ปัจจุบันด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ เขาได้ลดพื้นที่ลงเหลือเฉพาะชาวมัง ชาวเย้าและชาวขมุในสามหมู่บ้านแถบอำเภอเชียงของ ได้แก่ บ้านทุ่งนาน้อย ทุ่งพัฒนาและทุ่งทราย รวมทั้งชาวมังบางหมู่บ้านในแถบอำเภอเวียงแก่น

ในยุคปัจจุบัน ไหนมีฐานะอย่างน้อยสองฐานะด้วยกัน ได้แก่ ฐานะของผู้ค้าหรือผู้รวบรวมผลผลิตของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเพื่อส่งไปยังผู้ค้าคนกลาง ฐานะที่สองคือเปรียบเสมือนเป็นการเพาะปลูกในระบบพันธะสัญญา โดยเขาเป็นผู้นำเมล็ดพันธุ์ข้าวโพด ปุ๋ย สารเคมีให้สมาชิกในกลุ่มนำไปเพาะปลูกและหักต้นทุนภายหลังจากที่เก็บเกี่ยวและจำหน่ายผลผลิตแล้ว สถานะแรกในฐานะผู้รวบรวมผลผลิตนั้น มักจะเกิดขึ้นกับผลผลิตเช่น ข้าวเก่า ซึ่งเขาจะรวบรวมข้าวเปลือกส่งไปขายต่อให้แก่โรงสีของคนเชื้อสายจีนที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย สำหรับข้าวโพดจะเป็นการรับซื้อในแบบหลังเสียเป็นส่วนใหญ่โดยมีสมาชิกอยู่ในหมู่บ้านทุ่งน่าน้อยและทุ่งพัฒนา

นายไหนดมีประสบการณ์กับคนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมผ่านการติดต่อค้าขาย เขาบอกว่าเขาสบายใจที่จะปล่อยเมล็ดพันธุ์และรับซื้อผลผลิตจากชาวเย้าและชาวม้ง เนื่องจากมีความซื่อสัตย์มากกว่า สำหรับชาวม้ง บางส่วนก็พอไว้ใจได้ แต่สำหรับคนเมืองไม่ไว้ใจ

“เป็นคนดอยเหมือนกันเลยไว้ใจมากกว่า คนม้งก็พอไว้ใจได้ แต่คนเมืองไม่ไว้ใจเพราะไม่ค่อยซื่อตรง” ส่วนผู้ค้าคนกลางที่อยู่ในอำเภอเชียงของ อำเภอแม่จันที่เขาติดต่อค้าขายด้วยในเวลา นี้ เป็นเพราะรู้จักกันมานาน จึงไม่ได้มีปัญหาแต่อย่างใด

ในฐานะที่เป็นผู้เชื่อมต่อทางการค้า พ่อค้าชาวเย้าได้สร้างอัตลักษณ์ของความเป็นดอยที่ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเท่านั้น แต่เป็นการรวมเอาคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคู่ตรงข้าม กล่าวคือ ความเป็นคนเมืองกับความเป็นคนดอย การนำเสนอภาพความเป็นคนดอย ซึ่งรวมเอาชาวม้งที่ไม่ได้เป็นคนดอยมารวมอยู่ในกลุ่มด้วยนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงการผนวกรวมกลุ่มคนเพื่อแสดงตัวตนของกลุ่มในอีกรูปแบบหนึ่งคือคนดอย และจัดวางความสัมพันธ์กับคนอีกกลุ่มหนึ่งให้เด่นชัดคือความเป็นคนเมือง

ในทางปฏิบัติ ไม่ใช่ว่าในหมู่บ้านผู้ผลิตชาวม้ง ชาวเย้าและชาวม้งจะไม่เคยใช้กลวิธีไม่ซื้อในการขายผลผลิต แต่พ่อค้าชาวเย้าเลือกใช้วิธีปิดปากเงียบ เนื่องจากมีวิธีคิดอื่นมาซ้อนทับอยู่บนพฤติกรรมความไม่ชอบมาพากลในการขายผลผลิตนั้น

“คนค้าขายต้องใช้เวลานานเป็นสิบ ๆ ปี บางทีเรารู้ว่าใครโกง แต่ก็ไม่กล้าพูดว่าอะไรให้เขาหรอก มันเล็ก ๆ น้อย ๆ ถ้าไปพูดว่าเขาโกงแล้วเขาจะอาย ถ้าผมมีกฎเกณฑ์เยอะ ทำเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ผมก็ซื้อข้าวโพด ข้าวเก่าไม่ได้เยอะหรอก คนดอยชอบความเป็นกันเองมากกว่า เราจะค้าขายก็ต้องนั่งอยู่ในใจเขา”

หากให้พ่อค้าชาวเย้าผู้ทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจัดลำดับของกลุ่มคนบนดอยที่เขาไว้ใจในทางการค้า เขาบอกว่า ม้งและเย้าเป็นกลุ่มที่ซื่อสัตย์และไว้ใจได้ ส่วนมุนั้นบางครั้งก็ไว้ใจไม่ค่อยได้ สำหรับคนเมืองนั้น ไว้ใจไม่ได้เลย อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ไม่ได้ตายตัวตลอดเวลา เนื่องจากกระบวนการค้าผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าวโพดไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะคนดอยเท่านั้น แต่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับผู้ค้าคนเมืองและคนต่างถิ่นหลายกลุ่ม ผลผลิต

ข้าวโพดของชาวดอยในแถบเชียงของถูกนำไปยังโรงงานผลิตอาหารสัตว์ที่จังหวัดลพบุรี สระบุรี และอยุธยา โดยพ่อค้าชาวเข้าทำการขายผลผลิตต่อไปยังพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนเมืองในแถบเชียงของ เมื่อถามถึงความไว้วางใจในการค้ากับคนเมือง พ่อค้าชาวเข้าบอกว่า

“เราค้าขายกับเขามานาน พ่อค้าที่เชียงของบางคนค้าขายมาตั้งแต่รุ่นของพ่อแล้ว”

ในหลายสถานการณ์ความไว้วางใจเป็นความสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่หลากหลาย เช่น ความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน ความเชื่อใจจากระยะเวลาในการคบหากัน อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ทางการค้าที่เกิดขึ้นไม่ได้อยู่บนฐานของความไว้วางใจแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากในหลายสถานการณ์ของการค้าขายก็เกิดความไม่ซื่อสัตย์ด้วย แต่กระนั้นภาพความเป็นคนดอยก็ยังเป็นตัวแทนที่ถูกกล่าวถึงบนความไว้วางใจ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างอัตลักษณ์ของคนดอยเป็นอัตลักษณ์ทางชนชั้นในรูปแบบหนึ่ง ที่รวมกลุ่มคนหลายชาติพันธุ์ที่มีความเหมือนกัน (ในแง่ของการถูกสร้างให้เป็นคนอื่นคือคนดอย) และเป็นคู่ตรงข้ามกับอัตลักษณ์ของคนเมือง

4. การค้าระหว่างเชียงของและชุมชนอื่น ๆ

เชียงของมีสถานะเป็นอำเภอชายแดนของประเทศไทยและได้ชื่อว่าเป็นอำเภอที่อยู่ไกลจากจังหวัดเชียงราย คือมีระยะทางห่างจากจังหวัดเชียงรายถึง 137 กิโลเมตร โดยใช้เส้นทางหลวง 1020 สายเชียงราย – เทิง – เชียงของ ซึ่งเป็นถนนสายแรกที่สร้างเสร็จในปี.ศ.2510 ต่อมาจึงมีการทำถนนสายเชียงของ-เชียงแสน และเส้นทางเชียงราย-อำเภอพญาเม็งราย-เชียงราย

ในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2510 การเดินทางจากเชียงของไปยังจังหวัดเชียงใหม่ไม่สามารถเดินทางโดยทางบกได้โดยตรง แต่ต้องใช้วิธีเดินทางจากจังหวัดเชียงรายมายังเชียงแสน จากนั้นจึงนั่งเรือมายังอำเภอเชียงของโดยใช้ระยะเวลาราวสามชั่วโมง ต่อมาเมื่อถนนเชียงราย – เทิง – เชียงของ ถนนสายนี้เป็นถนนสายความมั่นคงที่สร้างเสร็จในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เจ้าของร้านค้าในเชียงของซึ่งอพยพมาตั้งรกรากในแถบเชียงของช่วงเวลาดังกล่าวยังจำได้ดีว่า เดินทางจากจังหวัดเชียงใหม่มายังเชียงของโดยรถส่วนตัวใช้เวลานานถึง 8 ชั่วโมง

ภายใต้สภาพการคมนาคมที่ยากลำบากระหว่างเชียงของและเมืองต่าง ๆ แต่กระนั้นชุมชนร้านค้าในเชียงของยังคงติดต่อสัมพันธ์ทางการค้ากับชุมชนอื่น ๆ การค้าที่สำคัญในช่วงต้นทศวรรษ 2500 - 2510 ที่อยู่ในความทรงจำของชาวบ้านจนกระทั่งก่อนปิดพรมแดนรัฐชาติ คือ การค้าข้าว

ข้าวเป็นสินค้าสำคัญในการค้าไปยังฝั่งห้วยทราย เนื่องจากเวลานั้นห้วยทรายมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก รวมทั้งมีหน่วยงานระหว่างประเทศหลายองค์กร และที่สำคัญผืนดินในฝั่งห้วยทรายไม่เหมาะสมแก่การปลูกข้าว ทำให้เชียงของเป็นแหล่งส่งข้าวที่สำคัญไปยังห้วยทราย แม้ไม่อาจจะนับได้ว่าจำนวนที่ว่ำนากนั้นมึปริมาณเท่าใด แต่ความทรงจำของแม่ค้าแถบบ้านสบสม บ้านวัดหลวง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในวัย 55 – 70 ปี ต่างจดจำได้ดีว่า สินค้าตัวแรกที่นำไปขายในตลาดห้วย

ทราย คือข้าว และสาเหตุที่จำได้แม่นยำเนื่องจากการนำข้าวสารลงเรือแต่ละครั้งมักจะทำในยามวิกาลเพื่อหลบเสียงตำรวจน้ำเพราะอาจจะโดนจับและเสียค่าปรับจำนวนมาก

ข้าวส่วนหนึ่งเป็นข้าวที่คนเมืองในแถบเชียงของปลูกและนำมาสีที่โรงสีข้าวของชาวจีน อยู่เยื้องกับโรงเรียนเชียงของวิทยาคม อดีตแม่ค้าที่เคยนำข้าวไปขายที่ตลาดห้วยทรายทบทวน ความหลังว่า

“เราไปซื้อข้าวสารที่โรงสี เอาข้าวสารใส่ล้อเกวียนไปทำสบสม และลงเรือต่อไปขายที่ห้วยทราย แม่ขายข้าวได้กำไรถึงละสามบาท” ความทรงจำของอดีตแม่ค้าที่เล่าถึงความหลังนั้นอยู่ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 เวลานั้นจะมีผู้ค้าจากหลวงพระบางนำเรือมาจอดในฝั่งห้วยทราย ข้าวที่ซื้อไปจากเชียงของจะนำไปขายบริเวณเรือสินค้าเหล่านั้น

นอกจากการซื้อข้าวสารจากโรงสีแล้ว ร้านค้าชาวจีนหลายแห่งสั่งซื้อข้าวมาจากโรงสีข้าวที่เชียงคำ จังหวัดพะเยา อดีตเจ้าของร้านค้าที่ขายข้าวเล่าว่า

“โรงสีข้าวที่เชียงของเป็นโรงสีขนาดกลาง ทำให้มีข้าวหักเจือปนเยอะ ส่วนโรงสีขนาดใหญ่มีข้าวหักเจือปนน้อยกว่า เราขายข้าวทั้งจากโรงสีเชียงของและโรงสีเชียงคำ ข้าวหักมีพวกม้งที่ปลูกข้าวไม่พอกินมาซื้อ ข้าวส่วนใหญ่อีกเอามาขายให้ฝั่งห้วยทราย”

ในปัจจุบันการค้าข้าวของชาวบ้านในแถบเชียงของส่วนใหญ่จะเป็นการค้าที่ใกล้เคียงกับผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ เช่น ในกรณีของชาวลื้อบ้านศรีดอนชัยซึ่งปลูกข้าวที่ทุ่งสามหมอนจะขายข้าวให้กับผู้ค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งเป็นชาวลื้อด้วยกันและส่งต่อไปยังภาคกลางของประเทศ ขณะที่ในกรณีการปลูกข้าวเก่าของชาวดอยเช่น ม้ง เย้า ขมุ จะมีผู้ค้าชาวเย้าเป็นผู้รับซื้อและนำไปขายให้กับโรงสีในจังหวัดเชียงราย

นอกเหนือจากภาพความเปลี่ยนแปลงในเรื่องการค้าข้าว จะเห็นได้ว่า ผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตในแถบเชียงของ เช่น ส้ม ข้าวโพด ถั่วแขก เป็นต้น เป็นพืชพาณิชย์ที่เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างเชียงของกับชุมชนอื่น ๆ อีกทั้งยังมีการแผ่ขยายการปลูกพืชพาณิชย์เหล่านี้ไปยังชาวบ้านในฝั่งลาวด้วย เช่น การปลูกถั่วแขกโดยนำปัจจัยการผลิตเช่นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีไปส่งให้และรับซื้อผลผลิต การเกษตรกึ่งพันธสัญญาข้ามพรมแดนนี้จะกระทำในหมู่เครือญาติหรือเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยและอาศัยอยู่ในหมู่บ้านตรงข้ามของฝั่งโขง เนื่องจากเป็นระบบที่ไว้วางใจและสามารถติดตามในการรับซื้อผลผลิตได้ เนื่องจากถือเป็นความเสี่ยงของชาวบ้านในฝั่งเชียงของโดยไม่เกี่ยวข้องกับผู้ค้าคนกลาง นอกจากนี้เชียงของยังเป็นเมืองศูนย์กลางในการส่งผ่านของป่าจากลาว เช่น ลูกชิด ปอสา กัง เพื่อกะจ่ายไปสู่ส่วนอื่น ๆ ของประเทศ เช่นเดียวกับที่เชียงของเป็นศูนย์กลางในการแพร่กระจายสินค้าอุปโภคบริโภค รถจักรยานยนต์ อุปกรณ์ทางเกษตร ไปยังเมืองต่าง ๆ ในฝั่งลาวด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าของผู้คนในแถบเชียงของและชุมชนอื่น ๆ ของประเทศที่ผ่านมา ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่ตั้งรกรากในแถบเชียงของ เช่น ชาวจีนแคะ จีนไหหลำ จีนกวางตุ้ง ที่เดินทางมาถึงเชียงของตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 – 2510 เป็นกลุ่มคนที่เป็แรงขับเคลื่อนสำคัญ เช่น เป็นผู้นำพาเส้นทางการค้าข้าวสาลีเชียงคำ-เชียงของ เป็นผู้บุกเบิกการค้าเครื่องมือการเกษตร เป็นตัวแทนจำหน่ายรถจักรยานยนต์ เป็นต้น และกลุ่มผู้ค้าในแถบเชียงของได้จัดวางความสัมพันธ์กับผู้คนในชุมชนเชียงของและชุมชนใกล้เคียงในลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากกว่าความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญา

อย่างไรก็ตาม ศักยภาพการเติบโตของเมืองเชียงของจากเมืองชายแดนที่ค้าขายบนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แต่ในช่วงราวสองปีที่ผ่านมา เริ่มมีความเปลี่ยนแปลง ในเขตเมืองเชียงของได้มีบริษัทจากจังหวัดเชียงรายมาเปิดร้านค้าตัวแทนจำหน่ายรถจักรยานยนต์ที่อำเภอเชียงของ ซึ่งแต่เดิมตัวแทนจำหน่ายเป็นพ่อค้าจีนในเชียงของแทนที่จะเป็นทุนจากศูนย์กลางดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบัน เช่นเดียวกับการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ซึ่งแต่เดิมร้านค้าส่วนใหญ่จะสั่งซื้อสินค้าจากเจ้าของร้านค้าระดับเอเยนต์รายใหญ่ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ลำปางมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2520 แต่ปัจจุบันบริษัทจากส่วนกลางจะส่งตัวแทนจำหน่ายมารับสั่งซื้อสินค้าโดยตรงมากกว่า รวมทั้งการเปิดกิจการของห้างสรรพสินค้าในจังหวัดเชียงรายด้วยการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้ค้าเหล่านี้นับเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงระบบการค้าสมัยใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์

5. การค้าที่ตลาดนัดเชียงของ

ตลาดนัดเชียงของ เป็นพื้นที่การแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญและมีสีสันเป็นอย่างยิ่ง ตลาดแห่งนี้มีขึ้นเป็นประจำทุกวันศุกร์ ตั้งแต่ราว 7 นาฬิกาเศษจนกระทั่งถึงช่วงบ่ายสามโมงของวัน ตลาดถูกสร้างขึ้นชั่วคราว โดยวิธีการหลายวิธี ตั้งแต่ การกางเต็นท์ขนาดใหญ่และมีแผงตั้งสินค้า การขายสินค้าบนรถบรรทุก การตั้งแผงขาย การปูพลาสติกวางสินค้าขายของริมบาทวิถี ตลอดจนการถือสินค้าเดินเร่ขายไปมาแถวตลาด

สองฟากถนนสายหลักในเขตเทศบาลเมือง บริเวณหน้าตลาด ทุกวันศุกร์จะมีการนำสินค้าสารพัดอย่างมาวางขาย เช่น ผลไม้ หอมแดง กะเทียม เมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ของแห้ง ได้แก่ ปลาหมึก ปลาทุเค็ม กุ้งแห้ง นอกจากนี้ยังมี เครื่องสำอาง เสื้อผ้า อุปกรณ์ของใช้ในบ้านและเครื่องครัว มุ้ง เครื่องประดับ รองเท้า มีด เสื้อ นาฬิกา แว่นตา ร่ม เป็นต้น

การตั้งสินค้าเพื่อวางขายเหล่านี้ไม่ได้มีการจัดหมวดหมู่แต่วางแผงเรียงรายปะปนกันไป สินค้าที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนใหญ่ผู้ค้าเป็นพ่อค้าหรือแม่ค้าเจ้าประจำตามตลาดนัดต่าง ๆ ในแถบ

อำเภอเชียงของ เชียงแสน พญาเม็งราย และอำเภอเทิง ซึ่งหมุนเวียนไปขายตามแต่ละอำเภอใน
รอบสัปดาห์ พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้มีทั้งที่มาจากเชียงคำ

นอกจากบรรดาผู้ค้าเร่ขาประจำตามตลาดนัดที่ถือเป็นพ่อค้าแม่ค้ากลุ่มใหญ่ของตลาด
แล้ว ยังมีพื้นที่บางส่วนที่เป็นการรวมกลุ่มของชาวม้งมานั่งเรียงรายขายผลผลิตตามฤดูกาล เช่น
แตง ชিং พัก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชาวขมุจากจังหวัดน่านมาขายเครื่องจักสาน และชาวขมุจากฝั่ง
ลาวมาขายเห็ด หน่อไม้ จะค่าน หวาย หนังกวาย และของกินตามฤดูกาลอีกด้วย ผู้ค้าจากกลุ่ม
ชาติพันธุ์เหล่านี้นั่งเรียงรายวางแผงขายของโดยปูพลาสติกริมถนนในบริเวณจุดที่มีแสงแดดสาด
ส่องเกือบตลอดเวลาของการตั้งตลาด การแต่งกายในชุดชาวม้งทำให้การค้าขายสินค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ
บริเวณริมถนนดูมีชีวิตชีวาในอีกรูปแบบหนึ่ง

เมื่อกล่าวถึงการค้าขาย โดยส่วนใหญ่มักมุ่งเน้นความสนใจไปที่การค้าขายในหมวดหมู่ที่
มีส่วนแบ่งทางการตลาดสูง แม้ว่าในด้านหนึ่งตลาดนัดวันศุกร์เป็นรวมอุปสงค์และอุปทานทาง
การค้าในหลากหลายขนาดของกำลังซื้อขาย แต่ในอีกด้านหนึ่งที่กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเด่นของ
ตลาดนัดเชียงของคือ การเปิดโอกาสทางการค้าในระดับของการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน
ยกตัวอย่างเช่น หญิงชาวม้งแห่งบ้านทุ่งน่าน้อยเดินทางจากหมู่บ้านมาพร้อมผลผลิตหลายชนิด
เช่น พริก ปลีกล้วย ผักชี ผักชีฝรั่ง ข้าวโพด มาขายในตลาด พอช่วงสายเธอได้ซื้อตะกร้าสะพาย
หลังที่ชาวขมุในแถบอำเภอเวียงแก่นเป็นผู้สานมาขาย ผู้เขียนถามขายชาวม้งอีกคนหนึ่งที่มาซื้อ
ตะกร้าสานจากขายชาวขมุเช่นกันว่า

“คนม้งไม่สานตะกร้าเองหรือ” ได้รับคำตอบว่า “ซี้เกียจ” เหตุผลคำว่า “ซี้เกียจ” ถูกขยาย
ความในเวลาต่อมาว่า การสานตะกร้าแต่ละใบล้วนต้องใช้เวลาไม่น้อย ชาวม้งต้องทุ่มเทเวลาใน
การทำงานอื่น ๆ ในไม่มากกว่าการใช้เวลากับการสานตะกร้า หากใครมีโอกาสเข้าไปเยี่ยมชม
บ้านเรือนของชาวม้งแถบทุ่งน่าน้อยจะพบว่า เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนของชาวม้งส่วนใหญ่เป็น
ฝีมือจักสานของชาวขมุ

เมื่อติดตามหญิงวัยกลางคนชาวม้ง จึงได้รู้ว่า ภายหลังจากการขายผลผลิตที่นำมา
เรียบริยแล้ว ในช่วงสายหญิงชาวม้งแวะซื้อข้าวของในตลาดหลายชนิด ได้แก่ หม้อต้มอาหาร
ขนมสำหรับเด็ก และถุงเท้า พร้อมตะกร้าสานจากชาวขมุ จากนั้นในเวลาใกล้เที่ยงวัน หญิงม้งเดิน
ไปที่ร้านขายข้าวมันไก่ของชาวจีนไหหลำซึ่งเปิดร้านมานานกว่าสามทศวรรษ ร้านข้าวมันไก่ในช่วง
สายวันนั้นเต็มไปด้วยหญิงขายในชุดม้งเต็มทุกโต๊ะ หญิงชาวม้งสั่งไก่จานเล็กหนึ่งจาน ซึ่งเจ้าของ
ร้านเสิร์ฟไก่พร้อมน้ำซุ๊ป หญิงชาวม้งหยิบถุงข้าวจากในย่ามออกมากินกับไก่จานนั้น

ขายชาวม้งพร้อมสมาชิกในครอบครัวซึ่งเพิ่งเข้ามาในร้านและนั่งร่วมโต๊ะด้วยพูดขึ้นว่า
“หิวข้าวแล้วไม่รู้จักอายุ” ทุกคนสั่งไก่และน้ำซุ๊ปในแบบเดียวกัน และหยิบข้าวที่นำมาจากบ้าน
ขึ้นมากินอย่างเอร็ดอร่อย

หากเปรียบเทียบกับร้านขายอาหารร้านอื่น ๆ ร้านข้าวมันไก่ไหหลำร้านนี้นับเป็นร้านที่ขายดิบขายดีเป็นที่นิยมของชาววังมากที่สุด นอกจากความเอร็ดอร่อยแล้ว ชาววังบอกว่า เจ้าของร้านต้อนรับดี ไม่เหมือนร้านอื่น ๆ ขณะที่เจ้าของร้านข้าวมันไก่บอกว่า ชาววังจะนำข้าวมาเองและมาสั่งไก่กินที่ร้าน สิ่งนี้นับเป็นความพิเศษที่เจ้าของร้านเข้าใจ และเห็นว่า

“บางร้านเขาไม่ค่อยต้อนรับคนดอย บอกว่าชอบทำเลอะเทอะ แต่สำหรับร้านเรา ไม่ว่าพวกเขาจะเป็นคนอะไรก็เป็นลูกค้าเหมือนกัน”

ตลาดนัดวันศุกร์ จึงเป็นพื้นที่ปะทะสังสรรค์ระหว่างชาวขมุที่นำตะกร้าสานมาขายแก่ชาววัง เป็นโอกาสที่ชาววังจะนำผลผลิตมาขายและจับจ่ายใช้สอยรวมทั้งรับประทานอาหารที่แตกต่างไปจากมื้อปกติ ไม่เพียงเท่านั้นตลาดนัดแห่งนี้ยังเป็นโอกาสสำหรับเด็กหญิงชาวขมุสำหรับการฝึกการเป็นแม่ค้าและการมาเยือนเชียงของอีกด้วย นอกเหนือจากที่ตลาดนัดจะเป็นแหล่งพบปะสังสรรค์ระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ แล้ว ตลาดนัดเชียงของยังเป็นแหล่งซื้อปิ้งเคีล่อนที่ของชาวบ้านและผู้ค้าในฝั่งลาว

ยุค GMS และเขตเศรษฐกิจพิเศษ

หนึ่งในการเปลี่ยนแปลงทางการค้าที่สำคัญบริเวณชายแดนเชียงของที่มีความต่อเนื่องนับตั้งแต่การเปิดพรมไทย-ลาวในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา คือ นโยบายการพัฒนาความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง 6 ประเทศ (GMS) นโยบายดังกล่าวเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2536 โดยความช่วยเหลือทางวิชาการและการสนับสนุนทางการเงินจากธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) โดยมีกรอบแผนยุทธศาสตร์พัฒนาความร่วมมือใน 7 สาขา ได้แก่ การคมนาคมขนส่ง พลังงาน สื่อสารโทรคมนาคม การท่องเที่ยว การค้า การลงทุน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โครงการพัฒนาเริ่มปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในหลากหลายพื้นที่ ในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะในส่วนที่สัมพันธ์กับเขตอำเภอเชียงของ

ช่วงกลางทศวรรษ 2540 โครงการต่าง ๆ ภายใต้การพัฒนาดังกล่าวเริ่มมีการเปิดเผยให้เห็นเด่นชัดมากขึ้น เช่น ในช่วงปีพ.ศ.2545 การระเบิดเกาะแก่งแม่น้ำโขงเพื่อจุดมุ่งหมายในการเปิดเส้นทางคมนาคมทางเรือจากจีนตอนใต้สู่ผืนมายังพม่า ลาวและไทยในแถบอำเภอเชียงแสน – เชียงของ – เวียงแก่น ไปสู่เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลจีน การระเบิดแก่งสามารถกระทำมาได้จนกระทั่งถึงบริเวณชายแดนพม่า-ลาว ทางตอนเหนือของอำเภอเชียงแสน เสี่ยงตกท่วงจากองค์กรท้องถิ่น นักวิชาการ องค์กรระหว่างประเทศต่อผลกระทบที่จะเกิดตามมา จนกระทั่งในที่สุดในราวเดือนพฤษภาคม 2547 ทางกรจีนโดยเจ้าหน้าที่ทางด้านวิศวกรรมได้จัดแถลงข่าวอย่างเจี๊ยบ ๆ ณ โรงแรมแห่งหนึ่ง ในเขตพม่า บริเวณสามเหลี่ยมทองคำ

สาระสำคัญคือ การยุติการระเบิดแก่งหินบริเวณเขตอำเภอเชียงแสน เชียงของ จนกระทั่งถึงบริเวณผาได ในเขตอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย เหตุผลเบื้องต้นของการยุติการระเบิดแก่งหินบริเวณนี้ไม่ได้ถูกระบุชัดเจน แต่ในสภาพความเป็นจริงของการระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงบริเวณชายแดนจีน – พม่าและลาวที่ผ่านมานั้นไม่ได้ดำเนินการได้อย่างราบรื่นนัก เนื่องจากอุปสรรคทางธรรมชาติและอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นตลอดเวลา นอกจากนี้ยังมีบ้านเรือนของชุมชนริมแม่น้ำโขงในฝั่งลาวได้รับความเสียหาย และอาจเป็นไปได้ว่า ทางกรจีนได้ประเมินผลทางเศรษฐกิจโดยเปรียบเทียบระหว่างการเปิดเส้นทางการค้าทางเรือและการค้าทางบก ซึ่งถนนสายคุนหมิง-บ่อเตน-หลวงน้ำทา-เชียงของ เป็นอีกเส้นทางหนึ่งที่ใกล้ความจริงมากที่สุด เนื่องจากตลอดปีพ.ศ.2545 –ปัจจุบัน การสร้างเส้นทางสายนี้ได้ลงมือปฏิบัติจริงและมองเห็นอนาคตอันใกล้ เหลือเพียงการตัดสินใจก่อสร้างสะพานข้ามระหว่างห้วยทรายมายังอำเภอเชียงของเท่านั้น ซึ่งตามแผนการคาดว่าจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2550 แต่จนกระทั่งกลางปีพ.ศ.2547 ยังไม่มีการลงมือแต่อย่างใด³

ไม่เฉพาะการระเบิดแก่งที่รัฐบาลจีนดำเนินการไปแล้ว ยังมีแผนการสร้างเขื่อนอีก 8 แห่ง เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า 15,050 เมกะวัตต์ ซึ่งปัจจุบันสร้างเสร็จไปแล้วบางแห่ง ได้แก่ เขื่อนมันวาน และเขื่อนดาเจาซาน และรวมถึงเขื่อนจิงหงโนเร็ว ๆ นี้ การสร้างเขื่อนตอนบนของแม่น้ำโขงหมายถึงการกักเก็บน้ำหรือการปล่อยน้ำที่ล้วนส่งผลกระทบต่อผู้คนที่อยู่ทางตอนล่างของแม่น้ำโขง ปริมาณน้ำในแม่น้ำโขงขึ้นลงแบบผิดธรรมชาติ ความเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏต่อชุมชนริมแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงของและเวียงแก่นอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น⁴

ท่ามกลางนโยบายการพัฒนาดังกล่าว ได้เกิดการรวมกลุ่มระดับชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มรักษ์เชียงของ ทิศทางที่สำคัญของกลุ่มคือการทักท้วงเพื่อแสดงตัวตนในการมีส่วนร่วมต่อทิศทางการจัดการทรัพยากรของรัฐและนโยบายการพัฒนาข้ามพรมแดน นอกจากนี้ยังได้เสนอผลกระทบบางส่วนที่เกิดขึ้นต่อชุมชน การรวมกลุ่มดังกล่าวนับเป็นการปฏิสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มตลอดจนเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดงาน “รวมพลคนรักน้ำโขง”⁵ ซึ่งขยายพันธมิตรครอบคลุมไปถึงนักการเมือง นักวิชาการ และนักพัฒนาจากองค์กรเอกชนทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ

³ “สะพานข้ามโขง-เชียงรายสะดุด” โปรดข่าวเสนอว่า รองผู้ว่าฯ ซีอีโอเชียงรายลุยสะพานข้ามโขง แต่พบอุปสรรค รัฐบาลลาวยังไม่อนุมัติเตรียมขงเรื่องเสนอนายกฯ ทักฮั่น. ข่าวหน้า 9 หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 4 มิถุนายน 2547

⁴ “ฤดูกาลเกษตรริมโขง” หนังสือพิมพ์โพสทูเดย์ วันเสาร์ที่ 8 พฤศจิกายน 2546 หน้า ค10

“อวสาน ปลาบึก” ราชานแห่งน้ำโขง” มติชนรายวัน วันจันทร์ที่ 1 มีนาคม 2547 หน้า 34

⁵ “ชาวเหนือร่วมใจขอมา ‘แม่น้ำโขง’ นักวิชาการจัดจันทน์กลุ่มชนวิบัติ” ข่าวหน้าหนึ่งหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันจันทร์ที่ 29 พฤศจิกายน 2547 ปีที่ 27 ฉบับที่ 9760

แม้ว่าการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงได้ถูกทางการเงินประกาศยุติไปแล้ว แต่โครงการอื่น ๆ ยังคงเดินหน้าต่อไป และคราวนี้ตัวละครสำคัญที่เดินหน้าขานรับนโยบายดังกล่าวคือ บทบาทของรัฐบาลไทยในยุคทักษิณ ชินวัตร นับตั้งแต่ต้นนโยบายเขตการค้าเสรีไทย-จีน หรือเอฟทีเอ ซึ่งเริ่มเมื่อเดือนตุลาคม 2546 การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในแถบอำเภอเชียงแสน ขั้ววิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการสร้างท่าเรือเชียงแสนตลอดจนการเป็นเมืองประวัติศาสตร์ของเชียงแสน

ข้อถกเถียงต่อปรากฏการณ์และรูปธรรมที่เกิดขึ้นในเขตเมืองเชียงแสนเป็นสิ่งที่ชาวเชียงของเฝ้าดูเป็นตัวอย่างของอนาคตที่ใกล้จะมาถึงของชาวเชียงของมากขึ้นทุกที และแล้วข่าวลือนั้นก็มาถึงเมื่อมีเสียงคัดค้านการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในเขตเชียงแสนมากขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดคณะรัฐมนตรียุติการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่เชียงแสน จากนั้นจึงมีข้อเสนอใหม่มาเป็นการสร้างนิคมอุตสาหกรรมบริเวณทุ่งสามหมอน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย⁶ นอกจากนี้ยังติดตามมาด้วยการอนุมัติ “ร่างพระราชบัญญัติเขตเศรษฐกิจพิเศษ พ.ศ....” เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2548 ซึ่งเขตเศรษฐกิจชายแดนจังหวัดเชียงราย เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่คาดว่าจะมีการใช้กฎหมายดังกล่าว

การพิจารณาอนุมัติร่างกฎหมายเขตเศรษฐกิจพิเศษนำมาสู่ข้อถกเถียงในสังคมอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเรื่องการได้มาซึ่งที่ดิน เช่น การถอนสภาพสาธารณสมบัติของแผ่นดินและให้ตกเป็นของเขตเศรษฐกิจพิเศษ โดยไม่ต้องดำเนินการตามกฎหมายที่ดิน สิทธิในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินของคนต่างด้าว หรือการนำคนต่างด้าวเข้ามาอยู่และทำงานในราชอาณาจักร สิทธิในการถือครองหรือเปิดบัญชีเงินฝากเป็นเงินตราต่างประเทศ เป็นต้น

โครงการต่าง ๆ นับตั้งแต่การสร้างเขื่อนในจีน การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขง การสร้างท่าเรือเชียงแสน ท่าเรือเชียงของ โกดังเก็บสินค้า ตลอดจนโครงการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขง และการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ใดจังหวัดเชียงราย ล้วนแล้วแต่เป็นโครงการที่มาจากวิสัยทัศน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจจุดหนึ่งที่ศูนย์กลางอำนาจเห็นว่าเหมาะสมและเป็นทิศทางที่ควรดำเนินไปในอนาคตโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ

“สิ่งที่คาดหวังจากการดำเนินยุทธศาสตร์คือการที่ผลผลิตมวลรวม-จีดีพี ภาคเหนือสูงขึ้นอย่างน้อยเฉลี่ยประมาณ 8 เปอร์เซ็นต์ ให้เท่าเป้าหมายจีดีพีประเทศ และสามารถลดช่องว่างเศรษฐกิจที่เป็นความแตกต่างของแต่ละจังหวัดได้”⁷

⁶ “ผู้ประกอบการท่องเที่ยวเชียงของเชื้อ นิคมฯ ไม่กระทบท่องเที่ยว” ผู้จัดการออนไลน์ 1 กุมภาพันธ์ 2548

⁷ คำให้สัมภาษณ์ของสมคิด จาตุศรีพิทักษ์ รองนายกรัฐมนตรี ในพาดหัวข่าวเรื่อง “จัดนิคมเชียงรายปีนี้น่าสนใจลงทุน 2.5 พันล.” โรงงานที่จะก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมประกอบด้วย อีเลคทรอนิกส์ ไบโอบิค ซิวภาพ สุราและท่องเที่ยว เป็นต้น ผู้จัดการออนไลน์ 13 มกราคม